

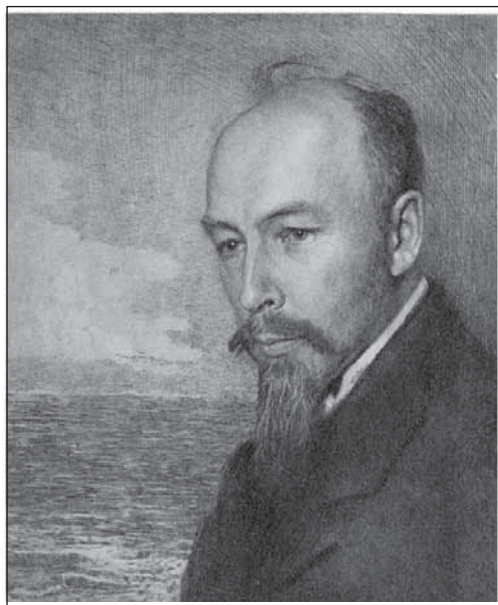
Eesti kui Belgia

Viimne baltlane
Hermann Keyserling

Jaan Undusk

*Aastal 2000 pole enam ilmselt kedagi,
kes ajaloolise isikuna
kehastaks meie algset uhket tõugu.*

H. Keyserling

Krahv Hermann Keyserling (E. Löwenstammi ofort).

S iinne lugu on alguse saanud neist paarist päevast, mis mul 2002. aasta märtsis ja oktoobris õnnestus veeta Hermann Keyserlingi Arhiivis endises Darmstadtis hertsogilossis, praeguse Hesseni Maakonna- ja Ülikooliraamatukogu ruumes (Hermann-Keyserling-Nachlaß, edaspidi HKN).¹ Raikküla krahv Hermann Keyserling (1880–1946), too seni kuulsaim Eestist pärit filosoof, elas Darmstadtis alates aastast 1919, mil kirjastaja Otto Reichl kutsus värske abielumehe sinna endise suürhertsogi Ernst Ludwigi eestkostel ja toetusel rajatavat “filosoofide kolooniat” juhtima;² sellest sai 1920. aastal alguse Keyserlingi Tarkuse Kool, mille aktiivne tegevusperiood kestis küll aastani 1933, kuid mis natsirežiimi üha tugevnevast survest hoolimata hingitses formaalselt edasi kuni Keyserlingi surmani. Teise maailmasõja algust ennetades lahkus Keyserling 30. augustil 1939 vaikselt Darmstadtist, elas algul oma ämma lossis Schön-

hausenis Põhja-Saksamaal ja seejärel alates septembrist 1943 Tirolis, esmalt Aurachis Kitzbüheli lähedal, ning siis 1946. aasta aprillis mõni nädal enne surma ka Innsbruckis, jõudmata ära oodata oma Tarkuse Kooli planeeritud ametlikku taasavamist sealsamas Tirolis pealinnas. Neilsamul ajul liikus Tirolis muuseas eesti kirjanik Juhan Jaik, kelleni jõudsid küll kuuldused Keyserlingi lähedusest, kuid kes filosoofi isiklikult ei kohanud.³

Keyserlingi järelejäanud pabereid haldas abikaasa Goedela esialgu Innsbruckis, seejärel aastast 1965 Darmstadtis, kus linn eraldas arhiivitöö tarvis korteri. G. Keyserlingi surres 1981 jäi suuresti veel korrastamata arhiiv linna valdusse, see deponeeriti ülalnimetatud raamatukokku. 1990. aastail suudeti arhiiv intensiivse neli ja pool aastat kestnud töö tulemusel põhiliselt katalogiseerida; korrastamata jäi veel näiteks H. Keyserlingi vanaisa, kunagise Tartu õpperingkonna ja Tartu ülikooli kuraatori

¹ Artikli valmimisele on kaasa aidanud Wolfenbütteli Hertsog Augusti Raamatukogu stipendium 2002. a.

² Keyserlingist kuusteist aastat noorem abikaasa Maria Goedela Keyserling, neiuna krahvinna Bismarck-Schönhausen (1896–1981), oli Otto von Bismarcki lapselaps.

³ J. Jaik. Tiroliaana. Tallinn, 1999, lk. 79.

krahv Alexander Keyserlingi (1815–1891) pärand, mis asub allarhiivina sealsamas. Põhitöö H. Keyserlingi arhiivi korrastamisel tegi ära Ute Gahlings, kes kaitses Keyserlingist ka oma doktoriväitekirja ning on kirjutanud ainsa põhjalikuma Keyserlingi eluloo.⁴ H. Keyserlingi hiiglaslik dokumentaalne pärand on üks Saksa suurimaid 20. sajandi esimesest poolest, see on säilinud 310 nn. pärandikastina, mis sisaldavad ka näiteks 40 000 kirja ning teoste käsikirju umbes 50 000 leheküljel. Et teteatamisega on uurijail võimalik neist materjalidest osa saada, kataloog on Interneti teel lehitsetav elektrooniliselt (<http://elib.tu-darmstadt.de/digibib/keys.html>). Täna Keyserlingi-arhiivi head haldavad vaimu U. Gahlingsit, aga samuti käsikirjade osakonna juhatajat Silvia Uhlemanni mulle arhiivis osutatud teenete eest, samuti endist Saksa suursaadikut Eestis Henning v. Wistinghausenit, kellelt sain lisamaterjali ja -teavet.

Ärgu unustatagu samuti, et üks oluline ja seni vaid minimaalset kasutamist leidnud Keyserlingide perekonnalugu leidub hoopistükki Eesti Kultuuriloolises Arhiivis Tartus. See on Jaan Lintropi ekstsentriline suurteos 1930. aastaist, umbes 1000-leheküljeline saksa keelne käsikiri “Raikküla isandad”, õrnalt belletriseeritud dokumentaaltekst, autori enda määratluse järgi “sünteesiline kroonika”, milles esmakordselt on kasutatud paljusid Keyserlingide perekonda puutuvaid biograafilisi materjale, võimalik et neidki, millele meil täna juurdepääs juba puudub. Selle üsnagi hoolsal allikauurimisel põhineva tõsielujutustuse teine osa “Ultima Thule” jaguneb kolmeks, Alexander Keyserlingi, tema poja Leo Keyserlingi ja omakorda selle poja Hermann Keyserlingi looks; neist olen siinkohal enda huvides tarvitanud vaid viimast kolmandikku.⁵ Juba 1930. aastail on Lintrop L. Keyserlingi

kohta käivat teavet jaganud perekonnaloo Saksa-poolsele uurijale, H. Keyserlingi onupojale kirjanik Otto v. Taubele.⁶

Keyserlingide perekonna teiseks eestlasest tundjaks oli Bernhard Linde, mees, kes soetas endale prestiižseid tutvusi sama geniaalse kergusega nagu H. Keyserling ise. Linde jõudis oma eluajal isiklikult kohata nii L. Keyserlingi, Eduard v. Keyserlingi kui ka H. Keyserlingi; viimane oli olnud ta aastail vanem legendaarne koolivend Pärnu gümnaasiumis, keda ta külastas 1910. a. (ja mitmel järgneval suvel) Raikkülas ning 1919. a. Londonis.⁷

Siinne kirjatükk ei taotle anda hõlmavat sissejuhatust baltisaksa pagulaste seas 1921. a. Saksamaal puhkenud nn. baltlaste tülisse (Baltenkonflikt), mida ajendas üks H. Keyserlingi sulest ilmunud kirjutis, mille juured peituvad aga juba Esimese maailmasõja ajal toimunud, tagatipuks ka igipõlises rahvusliku ja ülerahvusliku ideoloogia kokkupõrkes. Keyserlingi arhiivis on sellesse puutuvad käsikirjalised materjalid koondatud peamiselt pärandikastidesse 195 ja 196, ent teemaga seotuvat leidub mujalgi. Olen teinud kogu dokumentatsioonist kiirkorras pistelisi väljavõtteid, mis võimaldavad toimunut küll raamistada, aga mitte viimse täpsuseni avada; suur osa arhiivimaterjali jäi minust kasutamata. Kogu loos huvitas mind esmajoones ideelooline taust ning H. Keyserling kui meie senisest teadmisest tunduvalt “baltilikum” isik: ilmselt tipnes ja omamoodi õilistust tema kirjutistes liberaalse baltisaksluse aastasadu vana olemisfilosoofia, mida Keyserling – küll ilmse idealisti ja hiljaksjäänuna – püüdis välja pakkuda reaalse poliitilise programmi näol Eesti Vabariigi tekkeastail. Igatahes ei kõlbaks täna enam niisama pikemata öelda, et Keyserling oli “meelestatud vaenulikult Eesti Vabariigi

⁴ U. Gahlings. Sinn und Ursprung: Untersuchungen zum philosophischen Weg Hermann Graf Keyserlings. Sankt Augustin, 1992; U. Gahlings. Hermann Graf Keyserling: Ein Lebensbild. Darmstadt, 1996. Hoolimata põhjalikkusest jääb siiski just Balti aspekt U. Gahlingsi biograafias puudulikuks.

⁵ J. Lintrop. Die Herren von Rayküll. Einer synthetischen Chronik zweiter Teil: Ultima Thule. – EKM EKLA, f. 211, m. 12:1, lk. 275–435.

⁶ Vt.: O. v. Taube. Baltischer Adel. – Das Buch der Keyserlinge: An der Grenze zweier Welten. Lebenserinnerungen aus einem Geschlecht. Berlin, 1937, lk. 63.

⁷ B. Linde. Krahv Hermann Keyserling. – Eesti Kirjandus 1927, nr. 8, lk. 464–465.

vastu” ja “tegi Inglise ajakirjanduses Eesti-vaenulikkude propagandat”.⁸ Täna, mil uue Euroopa uks on taas Belgia, võiks Keyserlingi lummanud Baltikumi “belgiseerimise” idee mõjuda pigem omamoodi värske lisandina Eesti riiklusmõtte ajalukku.

Olen ise kunagi naljavihiks kirjutanud, et “seltskonnast sõltumatult mõtelda suutis balti aadlimes eelkõige siis, kui ta oli vähemasti krahv – väiksemate tiitlite kandjad orjasid liigselt konventsioone. Nii meenuvadki iseäralike suurustena kõigepealt krahv Mannteuffel, krahv Rehbinder, krahvid Keyserlingid, krahv Berg ...”.⁹ Tõsi ta ju on, ebakonventsionaalsusega paistsid silma ka Keyserlingid. Ehkki H. Keyserlingi vanaisa Alexander oli kunagi olnud Eestimaa rüütelkonna peamees, oli kahel kõige kuulsamal Keyserlingil, filosoof Hermannil ja tema kirjanikust vanalallepojal Eduardil elus põhimõttelisi sekeldusi vastavalt Eestimaa ja Kuramaa rüütelkonnaga, kusjuures kumbki ei varjanud oma suurhärändlikku üleolekut sellest kõrgeimast kohalikust võimu- ja valitsusorganist, ning mõlemad võis mingil hetkel ähvardada isegi aadlimatriklist kustutamine.¹⁰ Paradoksaalne, aga H. Keyserlingi ebakonventsionaalsus tulenes suuresti tema juba ajakohatuks muutunud Balti traditsionalismist.

Mittesaksa sõjafilosoofia

H. Keyserlingis avaldus varakult kirglik tahe soetada endale tutvusi Euroopa tippintellektuaalide seas, moodustada neist enda ümber – kas vastukaaluna füüsilise sünnipäraga kaasa antud provintsirüütli seisusele? – otsekui kosmopoliitiline vaimurüütelkond, suhelda inimestega alati kõige kõrgemal seisus-

likul tasemel. Palju intensiivsemalt kui see filosoofide seas tavaks, kujunesid Keyserlingi maailmavaade ja elukäik välja isiklikest kontaktidest tekkinud impulsside najal. Tema esimeseks mentoriks Viinis aastatel 1901–1903 oli tollal oma tähelepanu kõrgkaarde jõudnud, austerlaseks naturaliseerunud ja saksa keeles kirjutav inglise päritolu kultuurifilosoof Houston Stewart Chamberlain. Keyserlingil oli kohati imeline anne jätta mulje oma isiku möödapääsmatusest. Nii pühendab tollal maailma kuulus Chamberlain oma 1905. a. ilmunud paksu köite “Immanuel Kant” üsna ootamatult 25-aastasele Raikküla noormehele, kes teeb filosoofilises enesesseüüvimises alles esimesi samme (järgmistes trükkides see pühendus lahkkelide tõttu Keyserlingiga kaob). Seesama kordub inglise poliitikute juures, kelle poolehoidu Keyserling sihilikult ja edukalt otsib: endine peaminister (1902–1905) ja tulevane välisminister (1916–1919) lord Arthur James Balfour, peenemaid aristokraate Inglise juhtkonnas, on juba enne Esimest maailmasõda lummatud eruditsiooni ja sirgjoonelisuse kooskõlast Keyserlingi natuuris, talle sekundeerivad India asekuningas 1910–1916 lord Charles Hardinge ja Keyserlingiga sugulussuheteis seisev lord Weardale.¹¹

Nende mondäänsete suhete pinnalt võtab Keyserling, kes on vahepeal oma ettevalmistava perioodi filosoofiaga juba ka rahvusvahelist tähelepanu äratanud, Esimese maailmasõja ajal ingliskeelses ajakirjanduses sõna käimasoleva katastroofi ideoloogiliste aluste kohta. Esimene maailmasõda osutus teatavasti paljuski veelahkmeks nn. vana ja uue Euroopa vahel. Imperiaalsete võimusaagrite lagunemine ning võitlus uute mõjupiirkondade pärast kõigi Euroopa suurrahvaste vahel töid kaasa

⁸ M. Hallik, O.-M. Klaassen. Keiserlik Tartu Ülikool (1802–1918) ja Orient Eesti-Oriendi kultuurisuhete üldisel taustal. Tartu, 2002, lk. 179. Täpselt selline hinnang oli Keyserlingile antud küll 1919.–1920. a. Eesti politsei kartoteegis.

⁹ Eesti Ekspress 31. märts 1995, nr. 12, lk. B5.

¹⁰ Eduardi aadlimatriklist kustutamist seoses ühe viibima jäänud võlaga kinnitavad J. Lintrop (Die Herren von Rayküll, lk. 296) ja H. Keyserling oma mälestustes (H. Keyserling, Reise durch die Zeit I: Ursprünge und Entfaltungen. Innsbruck, 1948, lk. 39). H. v. Wistinghausen usub, et siiaamaani ähmaseks jäänud olukord nii otsustavate sammudeni siiski ei viinud (vt.: H. v. Wistinghausen. Der junge Eduard v. Keyserling. – Nachrichtenblatt der baltischen Ritterschaften, nr. 120, 1988, H. 4, lk. 65–68).

¹¹ Vt.: W. Lenz jun. Graf Hermann Keyserlings Bemühungen um Englands Beistand in den Jahren 1919/20. – Jahrbuch des baltischen Deutschtums 1974. Bd. 21. Lüneburg, 1973, lk. 69.

rahvusriikliku mõtteviisi erakordse agressiivsuse. Selsamal vihasel ajal näitab Keyserling üles ootamatut "rahvuslikku süüdimatust", esinedes otsekui vana maailma tark (või mõne meelest: inglase sabarakk), vaagides otsekui kõrvaltvaataja Saksamaa väidetavat sõjasüüd, tundmata mingit moraalset kohustust õigustada suursaksa ideoloogiat. See Keyserlingile omane leigus või isegi üleolek oma germaani päritolutombu suhtes oli paljudele nii Baltikumis kui ka Saksamaal pinnuks silmas kuni ta surmani, eriti suurt pinevust põhjustas Keyserlingi rahvuslik "küündimatus" muidugi natsionaalsotsialistide ajal.

Esimene ja põhiline pahandust tekitanud kirjutistest, "Sõja mõttest", ilmus inglise The Hibbert Journalis, paistes silma oma kohati pisut lihtsakoeliste üldistuste ja eklektiliste mõjudega, milles põimused teatav 18. sajandile omane idealistlik-mehhaaniline mõtteviis ning suurel Idamaareisil 1911–1912 omandatud hiina ja india tarkus. "Kahtlemata on see Saksamaa, keda tuleb pidada sõja eest vastutavaks," väidab Keyserling ning leiab mõni lehekülj hiljem, et "üks asi on sakslaste käitumises eriliselt eemaletõukav: kui teised rahvad patustavad enam-vähem ebateadlikult, siis nemad [=sakslased] teevad seda teadlikult; sakslastele eriomase teadusliku meelelaadi tõttu on nad läbimõeldud süsteemi viinud selle, mida teised (eriti inglased, kõige vähemteadlikud eurooplaste seas) teevad instinktiivselt."¹² Sedalaadi väljakutseid leevendab küll Keyserlingi üleüldine mehhaanilisel põhjuslikkusel ja fatalismil põhinev ilmavaade (sakslased kui Euroopa uuema-parema saatuse tööriist), ent ajal, mil nõuti mustvalgeid patriootilisi seisukohavõtte, ei huvitanud metafüüsiline tagamaa suurt kedagi. Paistab ka silma, et Keyserling räägib sakslastest *nemad*-vormis, mis võiks mõjuda snobistlikuna, kui ei teataks tema eneseidentsusest baltlasena.

Keyserlingi teine, Ameerikas ilmunud sõjafilosoofiline essee "Sõjast filosoofi pilguga"¹³ kordab kohati sõna-sõnalt üle eelmise kirjutise löike, ent on samas vormilt küps ja nauditav tervik, mis kasutab inimühiskonna kirjeldamisel nii organismilikku kui ka tennis- ja malemängumetafoorikat; "saksa süü" motiiv on siin juba lahti kirjutatud sõltumatu analüütilise rahuga, kõikvõimalikke dialektilisi pöördpideusi mööndes (sõda kui suurpuhastus enne uuenevat Euroopat), ja mõnes mõttes isegi tõhusamalt kui varem. Justkui präänik peale vitsta tuleb kuulutus, et kui sõjamoõll kord lõpeb, siis saab Saksamaast maailma kõige demokraatlikum riik (hiilgav väärennustus!), ning et oma tulevase tugevuse võlgneb see riik rohkem sotsialistidele kui junkruitele. See kummardus sotsialistide poole mõisnikkonna arvel pidi olema taas midagi sellist, mis kodused baltlased turri ajas. Neile artiklitele lisaks levitas Keyserling 1917. a. sügisel märgukirja "Vaatepunkte päevaküsimustele", mis lugejate kitsamast ringist väljudes oli nõrritanud saksameelseid baltlasi.¹⁴

Võimalikke rüütelkondlikke repressioone oma kirjutiste pärast tuli Keyserlingil karta juba 1917. a., nagu tõendab tema 15. oktoobri kiri Eestimaa rüütelkonna peamehele Eduard v. Dellingshausenile.¹⁵ Ent kogu lugu taheti panna palju suurema kella külge. Kui Saksa okupatsiooniväed 1918. a. veebruari lõpus Tallinnasse sisse marssisid, siis, nagu kirjutab rüütelkonnasekretär Valerio v. Gruenewaldt oma dokumentaalselt tähtsas märgukirjas, võtnud Keyserling juhtivate ohvitseridega kohe ühendust (eht-keyserlinglik käik!), ent need suhtunud temasse juba eelarvamusliku umbusuga. Keegi oli juhtkonda ja ohvitseri Keyserlingi eest hoiatanud, kirjutab Gruenewaldt, ning mitte ainult isiklikul pinnal, vaid ka poolametlikult (officiös). Hoiatajate nimed olevat talle teada, kuid ta ei tohtivat neid (1922) veel

¹² H. Keyserling. On the Meaning of the War. – The Hibbert Journal: A Quarterly Review of Religion, Theology, and Philosophy, 1915, April, Vol. 13, nr. 8, lk. 534, 537.

¹³ H. Keyserling. A Philosopher's View of the War. – The Atlantic Monthly: A Magazine of Literature, Science, Art, and Politics, 1916, Vol. 117, nr. 2, lk. 145–153.

¹⁴ H. Keyserling. Reise durch die Zeit I, lk. 65.

¹⁵ Vt.: J. Lintrop. Die Herren von Rayküll, lk. 356.

avalikustada.¹⁶ Rüütelkonna peamees Dellingshausen, kes oli kuni märtsi teise pooleni Peterburis enamlaste vangis, on oma hili-semas selgituses Keyserlingile samuti reser-veeritud, väites, et tal ei õnnestunud toona tea-da saada, kes hoiatas Saksa sõjaväelasi Key-serlingi kui poliitiliselt ebakindla isiku eest.¹⁷ J. Lintropi teatel andnud okupatsioonivõimu-de käsutusse toimiku, mis sisaldanud ka ette-panekut algatada süüasi Keyserlingi vastu, rüü-telkonna peamehe asetäitja Günther Zoege v. Manteuffel. Ent uued võimud ei kiirustanud otsusega, aja mahavõttu tingisid ehk ka deli-kaatsed võimu- ja sugulussuhted erinevate Keyserling(k)ide vahel.¹⁸ Gruenewaldti tea-tel toimunud tal pikem jutuajamine Saksa kindralkomando staabiülema major Koeppe-niga, kes lugenud otse inglise originaalist ka Keyserlingi The Hibbert Journalis ilmunud artiklit ning leidnud, et see ei sisalda saksavast-meelsust. Kui Dellingshausen märtsi lõ-pus vanglast vabanedes Tallinnasse tagasi jõu-dis, siis sekkus ta täpse vaistuga diplomaadina aktiivselt Keyserlingi maine parandamise, töödeldes selles küsimuses Saksa okupatsioo-nivõimude juhti kindral Adolf v. Seckendorffi. Kolmandaks oluliseks Keyserlingi au kaitsjaks sai maanõunik Walter v. Gruenewaldt, kes Keyserlingi kui poliitilist filosoofi ei sallinud, kuid pidas tema ahistamist sellelt pinnalt eba-ausaks.¹⁹

Kui palju see kõik usaldust Keyserlingi vastu ka tegelikult taastada aitas, on raske öel-da. Kohati tundub, et too kriitilisel ajal inglise ajakirjas ilmunud varane vabameelne tekst var-jutas Keyserlingi suhteid Saksamaa juhtidega kuni ta elu lõpuni, olles umbusalduse esma-seks seemneks ja palju rängemate repressioo-nide ajendiks ka veel Hitleri valitsusajal.²⁰

Ning kui Dellingshausen ja teised Eestimaa rüütelkonna juhttegelased Keyserlingi eest väl-ja astusid, siis ei maksa arvata, et seda põhjus-tas nende eriline sümpaatia Keyserlingi poliitilis-filosoofiliste vaadete või tema isiku vastu. Võib oletada, et Dellingshausen, sama-võrd energiline kui alalhoidlik, oma mõtteis Keyserlingi poliitiliselt liiga kaugele minevaid fantaasiaid samamoodi taunis, nagu suur osa Eestimaa mõisnike seda palju valjemal hää-lel tegi. Ei ole öieti midagi, mis Keyserlingi ja Dellingshausenit isiksuslikult strateegialt võiks ühendada, ühe neist olles kosmo-poliitilis-individualistlik rektor ja teise – tu-geva sotsiaalse rühmatajuga teoimimene. Ja liia-ti oli Keyserling tollal juba saamas maailma-meheks, kes jälgis teatava üleolekuga provint-siaadli maalähedast sekeldamist. Peamees Dellingshausenile ei olnud tähtis mitte see, millist poliitikat Keyserling inglise ajakirjas ajas, vaid see, et ta inglise ajakirjas üldse mingit poliitikat ajas. See oli märk headest rahvus-vahelistest sidemetest. Keyserling oli ainus baltlane, kes valdas seda masti avaliku esine-mise tribüüni. Veendunud diplomaadina tah-tis Dellingshausen sellist sidet igal juhul hoi-da, hoolimata ka Keyserlingi tulikast kaldu-vusest Saksamaad epateerida. Poliitilisi aren-guid võis ju veel ette tulla igasuguseid. Bresti rahu oli küll alla kirjutatud ja suurem osa Bal-tikumi jäänud esialgu Saksa kontrolli alla, kuid see ei olnud rüütelkonna unistuste lõpp-punkt: autonoomia nimel liidus Preisi krooniga tuli veel vaeva näha. Eestimaa rüütelkonna soov oli küll kuuluda edaspidi Saksamaa mõju- ja kaitsesfääri, kuid jääda seejuures omariikluse vundamendile; sellise poliitilise staatuse ar-hetüüp oli kunagine Liivi orduriik. Ning Keyserlingist võis kujuneda rahvusvahelist

¹⁶ Denkschrift des ehem[aligen] Ritterschaftssekretärs von Gruenewaldt über die politische Arbeit des Grafen H. K[eyserling] im Dienste der Heimat [Februar, 1922]. – HKN, Mappe 195.07.

¹⁷ Aussage des einstigen Ritterschaftshauptmanns von Estland Baron Ed. Dellingshausen in Sachen der Anschuldigungen Baron Eduard Stackelbergs gegen Graf Hermann Keyserling, 12. II 1922. – HKN, Mappe 195.05.

¹⁸ J. Lintrop. Die Herren von Rayküll, lk. 369.

¹⁹ Aussage des einstigen Ritterschaftshauptmanns von Estland Baron Ed. Dellingshausen; Aussage des ehemaligen Sekretärs der estländischen Ritterschaft Herrn von Gruenewaldt in Sachen der Anschuldigungen Eduard Stackelbergs gegen Graf Hermann Keyserling, Februar 1922. – HKN, Mappe 196.01; Denkschrift des ehem[aligen] Ritterschaftssekretärs von Gruenewaldt.

²⁰ Vrd.: J. Lintrop. Die Herren von Rayküll, lk. 347.

masti kõnetoru Balti autonoomia nimel, baltisaksa poliitikute jaoks küll liiga teoreetiline, ent miskitmoodi “oma mees” Euroopas igatahes. Teisalt: juba 25. detsembril 1917 oli Keyserling saatnud Dellingshausenile kirja, milles ta hoiatas, et sakslastel on Eestis šansse ainult sedavõrd, kuivõrd nad unustavad oma saksluse ja suudavad eestlastes usaldust äratada, sest midagi enam kui esindatud rahvusvähemus neil tulevikus loota pole.²¹ Tõepoolest, Eesti riik oli kord juba välja kuulutatud ja esialgu sinnapaika ka jäänud. Kuid et sõjaõnn on muutlik, seda hakati tajuma juba 1918. a. suvel. Saksamaa kaotuse korral võisid inglased osutuda Balti iseseisvuse kaalukeeleks igal juhul. Eestlaste võimule tulles pidi samuti kartma Inglise sümpaatiad, millest oli juba selgelt märku antud. Baltisaksa juhid olid omaks võtnud maksimi “Eesti omariiklus võrdub inglise orientatsiooniga”. Sündmuste käigu neis variantides oleks Keyserling baltisakslaste eestkostjana marjaks ära kulunud.

Seda, et Dellingshausen nägi Keyserlingis diplomaatilist trumpi, kelle poliitilise filosoofia ees ta silma osalt kinni pigistas, võiks kinnitada ka järgmine seik. Vastuseks Keyserlingi päringutele, hindamaks tema tegevust 1918. aastal, kirjutab Dellingshausen veebruaris 1922 täiesti ootamatult: “Loobun igasugusest hinnangust Teie tollastele poliitilistele vaadetele, sest ma ei mäleta poliitiliste vestluste sisu.”²² Kommentaar võiks olla banaalne: see väide ei ole usutav. Dellingshausen, kes kõike Balti poliitilises elus toimuvat talletas nii märkmeid tehes kui ka oma suurepärasel mälu peaaegu absoluutse korrektsusega, ei saanud mitte mäletada Keyserlingiga peetud vest-

luste poliitilist sisu. Dellingshauseni lausest võib välja lugeda lihtsalt seda, et ta millegipärast ei taha meenutada kohtumiste poliitilist külge. Et aga Keyserling diplomaatilise male-nupuna rüütelkonna endisel peamehel meeles mõlkus, seda ei püüagi ta eitada: “See, et Te püüdsite alates aastast 1919 kodumaa heaks töötada ja oma sidemeid Inglismaal meie huvides ära kasutada, on mulle hästi teada; kut-susin ma ju Teid kevadel 1919 ise oma kirja-des selleks korduvalt üles, sest minu arusaamist mööda võisid Teie tutvused mõjukate poliitikutega anda võimaluse teha soodsal hetkel vihje meie kodumaa võimatutele oludele. Kui suur oli Teie kirjade ja artiklite mõju, ei oska ma otsustada, kuid Tallinnast on mulle märku antud, et oma tagajärg neil oli.”

Ilmselt olid juba 1918. a. kevadel-suvel le-vimas kuuldused sellest, et Keyserling võiks tahta Eesti baltisakslaste seas mingit juhtrolli mängida. Võib-olla polnud sündmuste käigus tähtsusetu ka see, et okupeeritud Idaalade riigikomissariks oli nimetatud H. Keyserlingi kauge sugulane krahv Robert Keyserlingk, kes 26. märtsil saabus Tallinna, kohtudes peamees Dellingshauseniga.²³ Keyserlingk ja Dellingshausen leidsid ühise keele Baltikumi mõõduka enesemääramise pooldajate ja Saksamaaga jäägitu ühendamise vastastena; et aga see seisukoht sattus vastuollu Saksa sõjaväevõimu radikaalsemate kavatsustega, siis lahkus Keyserlingk oma ametipostilt juba 1918. a. suvel.²⁴ Tõenäoliselt pooldas rüütelkonna passiivne enamus okupatsioonivõimude umbusu toel igaks juhaks ka H. Keyserlingi tasalülitamist. Sõja ajal Vene riigi koosseisus allasurutud rahvuslikud tungid olid Saksa vägede sisse

²¹ Tsit.: E. Laaman. Eesti iseseisvuse sünd. 2. tr. Stockholm, 1964, lk. 197. Selle kirja saksa originaal on jäänud tundmatuks, ning nii tsiteerivad seda ka saksa uurijad eestikeelse tõlke alusel (vt. nt. A. v. Taube. Von Brest-Litovsk bis Libau: Die baltisch-deutsche Führungsschicht und die Mächte in den Jahren 1918/1919. – Von den baltischen Provinzen zu den baltischen Staaten: Beiträge zur Entstehungsgeschichte der Republiken Estland und Lettland 1918–1920. Hrsg. J. v. Hehn, H. v. Rimscha, H. Weiss. Marburg, 1977, lk. 117). Keyserling ise kirjutab oma mälestustes, et “eestlased on leidnud ja avaldanud ühe mu kirja rüütelkonna peamehele parun Eduard Dellingshausenile 25. detsembrist 1917, millele ma võiksin uhke olla – kui see ei kujutaks endast ennetavat surmaotsust ja ei annaks uut toitu minu kurbusele kodumaa kaotuse üle: selles kirjas kuulutan ma Dellingshausenile üksikasjaliselt ette, mis võib juhtuda ja millega asi lõppeda, kui jäädakse oma senise jonnijamise juurde” (H. Keyserling. Reise durch die Zeit I, lk. 59).

²² Aussage des einstigen Ritterschafthauptmanns von Estland Baron Ed. Dellingshausen.

²³ E. v. Dellingshausen. Kodumaa teenistuses: Eestimaa Rüütelkonna peamehe mälestused. Tõlk. V. Tamm, K. Uustalu. Tallinn, 1994, lk. 188.

marssides äkki lõkkele löönud ning Keyserlingi rahvuslikus mõttes leige filosoferimisstiil ei pakkunud piisavat väljundit. Pealegi oli too üleüldse liiga ettearvamatu, idealistlik-literaatlik, mõisnikkonna praktilise mõistusega enamikust liiga erinev tüüp, joovastavate jookide kirglik sõber.

Umbusaldava kogukonna hääletoruks sai keemiku- ja füüsikuharidusega Eduard v. Stackelberg (1867–1943) Sutlema mõisast Harjumaal, kes 1899–1911 oli olnud Eestimaa rüütelkonna sekretär, 1911–1914 rüütelkonna asepeamees ning alates 1912 maanõunik. Aastail 1915–1917 oli ta viibinud väljasaadetuna Siberis ning käis seal veel ka ära 1918, et pärast vintsutusi sama aasta novembris lõplikult Saksamaale siirduda.²⁵ Tagantjärele on Stackelbergi peetud algselt ülerahvuslike vaadetega, eestlastega mõõdukat koostööd otsivaks poliitikuks, keda 1905. a. pettumused sundinud jäigastuma konservatiivselt rahvuslikele positsioonidele.²⁶ See kõlab ehk üleliia ümaralt. Kahtlemata oli Stackelberg rüütelkonnategelasena oma maale pühendunud, ent oma sentimentaalsuse ja viha vahel pendeldavas tõsisuses milleski ka kitsarinnaline inimene.²⁷ Juhtivate baltisaksa poliitikute hulgas nägi ta ilmselt kõige järjekindlamalt baltlaste eksistentsti, kultuuri ja moraali alust saksa rahvusluses ja saksa emakeelsuses, “riigipiire ületavas rahvusühitsuses”²⁸ – lähenedes sellisena juhtivate eesti rahvuslaste, eriti J. Tõnissoni vaadetele, ehkki vastupidiste rahvuslike värvidega. Ta toetas ka saksa talupo-

Eduard v. Stackelberg.

gade Baltikumi ümberasustamise plaani, mis Eestis teatavasti ei teostunud. E. Stackelbergi rahvuskesksed põhimõtted on tänasele eestlasele ilmselt palju paremini mõistetavad kui H. Keyserlingi laialt voogav Balti kosmopolitism. E. Stackelberg oli nagu Tõnissoni tähtis selt-sitegelane ning esmajoones 1905. a. ellu kutsutud, kõigi baltisakslaste rahvuslikku ühiserinnet taotleva ja väga mõjukaks kujunenud Eestimaa Saksa Seltsi asutaja.²⁹

²⁴ R. Keyserlingk. Auf deutschem Posten in Sturmzeiten. – Das Buch der Keyserlinge, lk. 282–284. Tuleb arvestada, et ainsad, kes seisis järjekindlalt Baltikumi ja Saksamaa jäägitu ühendamise eest, olid juhtivad sõjaväelased. Baltisakslaste enamus oli samuti liidendamise poolt, kuid seda kauni (ja üsnagi põhjendamatu) lootuse tõttu, et säilivad senised Balti omavalitsusorganid. Saksa tsiviilvalitsus seevastu kahtles algusest peale liidendamise vajalikkuses.

²⁵ Stackelberg avaldas oma eluajal ka mälestusteraamatu: E. v. Stackelberg-Sutlem. Ein Leben im baltischen Kampf: Rückschau auf Erstrebtes, Verloren und Gewonnenes. München, 1927. Käsikirjaliste mälestuste teisest poolest on publitseeritud vaid väiksem osa, seejuures tsenseeritud kujul: E. v. Stackelberg-Sutlem. Aus meinem Leben: Die Kriegsjahre 1914–1918. Verschickung nach Sibirien. (Baltische Bücherei, Bd. 12). Hannover–Döhren, 1964.

²⁶ Die Estländische Ritterschaft, ihre Ritterschaftshauptmänner und Landräte. Hrsg. W. v. Wrangell, G. v. Krusenstjern. Limburg, 1967, lk. 137.

²⁷ Stackelbergi isiklike omaduste kohta vt. ka: Th. v. Bodisco. Versunkene Welten: Erinnerungen einer estländischen Dame. Hrsg. H. v. Wistinghausen. Weissenhorn, 1997, lk. 249 jm.

²⁸ E. v. Stackelberg-Sutlem. Ein Leben im baltischen Kampf, lk. 145.

²⁹ Selle kohta ka: F. Kinkar. Lehekülg Eestimaa kultuuriloost: Baltisaksa haridusseltsid Eestis 1905–1914. Tallinn, 2000, lk. 33–42.

Pisut taustateavet konfliktile Keyserlingiga pakub E. Stackelbergi memuaaride siamaani avaldamata osa. Stackelbergi järgi toimus tema esimene kokkupõrge Keyserlingiga 1917. a. lõpul, kui suurem osa baltlasi ootas kannatamatult päästvate Saksa vägede tulekut, Keyserling aga levitas märgukirja, milles soovitati Saksa-Vene konfliktist distantseeruda. Tekkinud tüli leevendamiseks käidi aukohtus. Stackelbergi järgi kuulus Keyserling nende väheste baltlaste hulka, kes tõrjusid nii patriotismi kui ka rahvuslust ega hoolinud ei "verest ega maapinnast (Blut und Boden), riigist ega rahvusest". See mõistekasutus ei ole juhuslik, sest pagulasena Saksamaal astus E. Stackelberg natside parteisse. Artikkel "Sõja mõttest" olevat aga asetanud "Keyserlingi hea nime ühte ritta Fr. W. Försteri, Quidde ja Felix Lichnowsky omaga".³⁰

Igatahes võeti Keyserlingi personaalküsimus tema kirjutistest ajendatuna Eestimaa rüütelkonnas arutuse alla. 2.–6. juulil 1918 toimus Toompeal Eestimaa rüütelkonna korraline maapäev, mida ei olnud peetud enam neli ja pool aastat (erakorraline maapäev seoses Saksa okupatsiooni kauaoodatud algusega oli toimunud küll alles 1918. a. märtsi lõpul). Keyserling ise oli juuni keskel Eestist just lahkunud, ning pole välistatud, et seda ka ettevaatusest poliitilisele survele allutatud maapäeval toimuda võiva ees. Rüütelkonna peamees Dellingshausen oma memuaarides maapäeval arutatut lähemalt ei ava; maapäeva materjale uurinud H. v. Wistinghauseni teatel pole ta selle protokollile leidnud, trükitud retsessis aga

Keyserlingi-juhtumit ei mainita.³¹ Ent käsikirjalised allikad on säilitanud jälgi toimunust. Dellingshauseni 12. veebruari 1922. a. kirjust Keyserlingile selgub, et oma aruandes maapäevale riivas ta rüütelkonna peamehena talle tehtud esildiste alusel Keyserlingi kunagist artiklit "Sõja mõttest". Eduard Laaman kõneleb sellega seoses H. Keyserlingi rüütelkonnast väljaviskamise ohust, ka E. Stackelberg vihjab sellele võimalusele, J. Lintropi teatel olevat selleks tehtud ettepanek ning Keyserlingi enda kinnitusel päästnud ta väljaviskamisest põhiliselt Dellingshausen isiklikult.³² Keyserlingi artikkel oli eelnevalt arutuse all olnud juba kreisisaadikute kogul (kaebuse esitas sõjaveteran Heinrich v. Stackelberg Moora mõisast Harjumaal³³), kes väljendanud kahetsust, et üks "saksa rüütelkonna liige pidas võimalikuks avaldada sõja ajal vaenlase ajakirjanduses artiklit, mis sisaldas kallaletungi saksluse vastu". Siiski ei teinud ei kreisisaadikute kogu ega maapäev ettepanekuid Keyserlingi-vastaste repressioonide rakendamiseks, mõõndes, et "rüütelkonna liikmeile tuleb nende poliitiliste vaadete osas lubada teatavat vabadust", ja võttis kogu loo ilma pikemata lihtsalt teadmiseks.³⁴ Isiklikus mõttes lahendati Keyserlingi ja Stackelbergi vahelist konflikti juba tükk aega enne maapäeva Tartus toimunud aukohtus, kusjuures Keyserlingi sõnul oli Stackelberg sunnitud süüdistuse tagasi võtma ja vabandama. Stackelbergi sõnul aga ei olnud see mitte nõnda – tema räägib hoopis, et Keyserling seatud valiku ette: kas selgitus või relvad.³⁵ Ka Dellingshauseni kirjust tuleb välja, et

³⁰ E. v. Stackelberg-Sutlem. Ein Leben im baltischen Kampf: Rückschau auf Erstrebtes, Verloren und Gewonnenes. Teil II: 1914–1932, S. 25, 35, 42. (Käsikiri autori valduses). Täna H. v. Wistinghausenit mulle käsikirja koopia loovutamise eest. Friedrich Wilhelm Foerster oli 20. sajandi tuntumaid kasvatusteoreetikuid, Ludwig Quidde oli ajaloolane ja patsifist, kes vastustas Saksa anneksioonipoliitikat Esimeses maailmasõjas ning kellele 1927 omistati Nobeli rahupreemia.

³¹ Vrd.: E. v. Dellingshausen. Kodumaa teenistuses, lk. 194; H. v. Wistinghauseni kirjad autorile 19. I ja 30. I 2003.

³² E. Laaman. Eesti iseseisvuse sünd, lk. 197; E. v. Stackelberg-Sutlem. Ein Leben im baltischen Kampf, Teil II, lk. 43; J. Lintrop. Die Herren von Rayküll, lk. 356; H. Keyserling. Reise durch die Zeit I, lk. 64.

³³ E. v. Stackelberg-Sutlem. Ein Leben im baltischen Kampf, Teil II, lk. 42.

³⁴ Aussage des einstigen Ritterschaftshauptmanns von Estland Baron Ed. Dellingshausen.

³⁵ H. Keyserling. Zur Frage der "Baltischen Einheitsfront". – Deutsche Post aus dem Osten, 6. XI 1921, nr. 45 (HKN, Mappe 196.10); E. v. Stackelberg. Zur Frage der "Baltischen Einheitsfront". – Deutsche Post aus dem Osten, nr. 46, 1921 (HKN, Mappe 196.10); E. v. Stackelberg an den Verband der Angehörigen des Estländischen Stammadels 5. XII 1921. – HKN, Mappe 196.07.

rüütelkond oli juba mõnda aega tegelnud Keyserlingi ja Stackelbergi arvete klaarimisega ning asjade avalikust väljaütlemisest ei saanud peamees maapäeval seega loobuda, pealegi kui tuli ilmselt näidata seisukohavõttu okupatsioonivõimude ees. Dellingshauseni jaoks oli kogu lugu sellega “hundid söönud, lambad terved”-laadis lõpetatud, Keyserling ise teeb juhtunust talle omases stiilis järelduse, et maapäev tunnistab Stackelbergi-seltskonna süüdistused vääraks.³⁶

Hiljem on ta selles julges järelduses võibolla siiski kahtlema hakanud. Vastuseks krahvi järelepärimistele rahustavad nii Dellingshausen kui ka teine vahetu pealtnägija, Eestimaa rüütelkonna endine sekretär V. v. Gruenewaldt ta maha, väites, et hoolimata kuuldustest ei saanud Keyserlingile rüütelkonna poolt 1918. a. osaks isegi mingit noomitust. Sama teatab nooremale sugulasele endine Liivimaa maamarsal, Keyserlingi onu Adolf Pilar von Pilchau, kes oli suursaksa ideoloogia mõõdukas vastustaja.³⁷ Ühest Gruenewaldti teisest kirjast selgub, et Stackelbergil ja tema poolehoidjatel oli veel 1922. aastal kavatsus avaldada Keyserlingi kunagi kirgesid üles kütnud artikkel osaliselt või täielikult saksa keeles.³⁸ Selles ei oleks isenesest olnud midagi halba, sest Gruenewaldti arvamuse kohaselt ei olnud suur osa kohtumõistjaist Keyserlingi artiklit juba oma keeleoskamatus tõttu üldse lugenudki.³⁹ E. Stackelbergi enda järgi oli Keyserlingi artiklit saksa keeles küll juba 1916. a. jaanuaris tutvustanud Zürichi ilmuv patsifistlik ajakiri Friedenswarte.⁴⁰

Maapäev ei olnud niisiis Keyserlingi-kaasusest suuremat kära tekitanud, kuid asi oli ikkagi arutuse all käinud ning see tähendas

seda, et – kui mõned ka seda olid kartnud – ideoloogilise liidri rolli Keyserling hetkel enam ei sobinud.

Belgiseerimise plaan

Sügisel 1918 on Keyserling hoopis teiseks muutunud poliitilistes oludes Eestis tagasi. Saksamaa on sõda kaotamas, okupatsioonivõim hakkab lagunema, Balti provintside liit Saksamaaga on juba välistatud ning Berliinist sunnitakse baltisakslasi oktoobri lõpul koostööle eestlastega, et päästa, mis päästa annab.⁴¹ Huvitav aga, et just Raikkülas olevat 26. oktoobril “kohaliku ameti-eestseisja, mõisniku soovitusel kokku kutsutud [valla täiskogu], et paluda Saksa sõjaväge veel siia jääda”.⁴² Raikküla mõisnik ei saanud ju loogiliselt võttes olla keegi muu kui H. Keyserling. Olgu, kuidas on, aga Keyserlingi juba ligi aasta varem kirjast Dellingshausenile väljendatud radikaalsed ideed olid äkki muutunud peaaegu Saksamaa ametlikuks poliitikaks ning loomulikult tõtati nüüd temaga ühendust võtma. Baltlaste uus lootus oli iseseisev Balti ühisriik, kus liidriroll kuulunuks neile. Ent mitte pettunult Saksamaale siirduv Dellingshausen, kes oma tohutust diplomaatilisest suhtlusest hoolimata jäi milleski olulises vähem informeerituks kui tõusva Eesti juhid, ning kellele Eesti Maanõukogu tunnustamine Saksa valitsuse poolt novembris 1918 mõjus lõpliku šokina – mitte Dellingshausen, vaid Georg v. Stackelberg saab Keyserlingiga läbirääkimiste pidajaks.

Lääne-Virumaa Küti mõisnik G. v. Stackelberg oli Balti pataljoni idee eestvedajaid, 1918. a. detsembris Saksa Partei asutajaid, hiljem

³⁶ H. Keyserling. Zur Frage der “Baltischen Einheitsfront”.

³⁷ Aussage des einstigen Ritterschaftshauptmanns von Estland Baron Ed. Dellingshausen; Aussage des ehemaligen Sekretärs der estländischen Ritterschaft Herrn von Gruenewaldt; Aussage des einstigen Landmarschalls von Livland Baron A. Pilar von Pilchau-Audern in Sachen der Anschuldigungen Baron Eduard Stackelbergs gegen Graf Hermann Keyserling. – HKN, Mappe 196.02.

³⁸ V. v. Gruenewaldt an H. Keyserling 23. IV 1922. – HKN, Mappe 196.01.

³⁹ Aussage des ehemaligen Sekretärs der estländischen Ritterschaft Herrn von Gruenewaldt.

⁴⁰ E. v. Stackelberg-Sutlem. Ein Leben im baltischen Kampf, Teil II, lk. 42.

⁴¹ H. Kruus. Saksa okupatsioon Eestis. Tartu, 1920, lk. 136–138.

⁴² H. Kruus. Saksa okupatsioon Eestis, lk. 139. Just Raikküla peeti üheks neist mõisatest, kus omanik rahvaga suhteliselt hästi läbi sai (E. Laaman. Konstantin Päts: Poliitika- ja riigimees. Tartu, 1940, lk. 43). Keyserling ise rõhutab oma talupoegade usaldusvärsust 1918. aastal, kui tal Raikkülast punaste eest põgeneda tuli (H. Keyserling. Reise durch die Zeit I, lk. 61–62).

Asutava Kogu ja 1920–1923 Eesti Vabariigi Riigikogu esimese koosseisu liige. Ta oli üks neid, kes tegi poliitilist koostööd eesti ringkondadega rahvuslike vastuolude tasandamisel ja kel just seetõttu tekkisid lahkeliidid oma valijatega, mistõttu ta rahvasaadiku ameti maha pani.⁴³ Kahe mehe põhimõtteline kohutamine on saanud teoks novembris 1918. a. V. v. Gruenewaldti korteris.⁴⁴ Stackelberg tegi Keyserlingile ettepaneku kodumaale jääda, et mõjutada juhtivalt maa elukorraldust segasel ajal. Et just tollal oli asutamisel ka Saksa Partei Eestis, siis pole võimatu, et Keyserlingile pakuti liidrirolli mitte ainult vaimse isa, vaid ka reaalse partei- ja valitsustegelasena. Nõnda Keyserling seda ise tõlgendabki, öeldes, et talle tehti juba oktoobris 1918 ettepanek võtta Eestis üle poliitilise juhi roll (kas Dellingshauseni asemel?).⁴⁵ Võib arvata, et see tema edevust meelitas, kuid ta ütles pakkumisest ära, sest palju mondäänsem filosoofilis-seltskondlik perspektiiv oli talle avanemas Darmstadtis. Mis aga veelgi tähtsam: valminud ja kohe-kohe ilmumas oli tema *opus magnum*, “Filosoofi reisipäevik”, mis pidi maailma teiseks muutma. 1918. a. detsembris see ilmiski, ning kui ta ka maailma ei muutnud, siis tõi ometi pöördte Keyserlingi isiklikku ellu: siit alates oli ta umbes aastakümne jooksul tuntumaid filosoofilisi esseiste Euroopas. Ja tegelikult ju kõige tehtum mees baltisakslaste seas. Keyserling ütles küll Balti poliitilise liidri rollist ära, ent andis samas lubaduse balti asjale nii Saksamaal kui ka oma sidemete kaudu Inglis- ja Prantsusmaal kaasa aidata, visandades juba samas neutraalse Balti ühisriigi idee. Oma lubadused Keyserling täitis ning püsis G. v. Stackelbergi kui baltisakslaste esindajaga Eesti parlamendis pidevas kirjavahetuses, saades

otseinfot kohapealt. Koos Saksa vägedega lahkus Keyserling seekord ka Eestist.

Tasub meeles pidada, et kuigi kirjeldatud kokkulepped kodumaa teenimiseks Keyserlingi ja baltisaksa poliitika mõne juhtfiguuri vahel ei saanud tollal olla sajaprotsendiliselt ametlikku laadi,⁴⁶ olid nad ometi midagi enamat kui aumeeste privaatsed käesurumised ja küündisid vähemalt poolametlikule tasemele. Seda V. v. Gruenewaldti arvates eriti alates sellest hetkest, kui Kuusiku mõisnik Otto v. Lilienfeld, Keyserlingi Raikküla naaber, kes oli saanud Dellingshauseni järglaseks Eestimaa rüütelkonna peamehe asemikuna, Keyserlingile 30. mail 1919 kirja saatis, milles ta kinnitas üle kõik eelnevad palved uues olukorras saksa ja balti asjale välismaal kaasa aidata. Sedasama palus samal ajal Eestist juba eemal viibiv Dellingshausen. E. Laamani järgi olevat Keyserling võtnud Saksa okupatsiooni lõpul “Dellingshausenilt volituse olla rüütelkondade mitteametlikuks esindajaks *entente*’i riikides”.⁴⁷ Iseloomulik on seejuures, et kui Keyserlingi vihamees E. Stackelberg kutsus 1919. a. suvel riigisaksa ajakirjanduses üles aitama “rõhutud vendi”, kes ägavat Eesti, Inglise ja Ameerika surve all, siis saadeti talle O. v. Lilienfeldi nimel sõna edaspidi sellistest poliitilistest avaldustest hoiduda ja tuletati meelde, et üksnes krahv Keyserling on rüütelkonna poolt volitatud kodumaa heaks poliitiliselt tegutsema.⁴⁸ Eestimaa rüütelkonna uus juht O. v. Lilienfeld suhtus eestlaste ponnistustesse oma riigi loomisel väljapaistva lojaalsusega, loobudes muuseas koostööst oma tollase kolleegi, Liivimaa rüütelkonna juhi, Rootsis elava maamarssali Heinrich v. Strykiga, kes haudus üsna fantastilisi plaane saada rootsi palgasõdurite toel ise

⁴³ M. Garleff. Die Parteiorganisation der baltischen Deutschen und ihre Beteiligung an der parlamentarischen Arbeit von 1920 bis 1934. – Die deutsche Volksgruppe in Estland während der Zwischenkriegszeit und aktuelle Fragen des deutsch-estnischen Verhältnisses. Hrsg. B. Meissner, D. A. Loeber, C. Hasselblatt. Hamburg, 1996, lk. 49–50.

⁴⁴ G. v. Stackelberg an H. Keyserling 12. I. 1922. – HKN, Mappe 196.05; Denkschrift des ehem[aligen] Ritterschaftssekretärs von Gruenewaldt; vt. ka: J. Lintrop. Die Herren von Rayküll, lk. 379.

⁴⁵ H. Keyserling. Zur Frage der “Baltischen Einheitsfront”, lk. 2.

⁴⁶ Seda rõhutab eriti G. v. Stackelberg, vt. G. v. Stackelberg an H. Keyserling 12. I. 1922.

⁴⁷ E. Laaman. Eesti iseseisvuse sünni, lk. 506. Vt. ka: J. Lintrop. Die Herren von Rayküll, lk. 379.

⁴⁸ Denkschrift des ehem[aligen] Ritterschaftssekretärs von Gruenewaldt.

tulevase Balti ühisriigi valitsejaks. Teoreetiliselt oli Stryki plaanil suuri sarnasusi ka Keyserlingi omaga; ta võttis eeskujuks Šveitsi ja sealse kantonite süsteemi ning taotles tulevasele riigile esialgset Briti protektsiooni. Eesti tollane välisdelegatsioon J. Tõnissoni juhtimisel püüdis Stryki riigikavandit brittide silmis maksimaalselt diskrediteerida.⁴⁹

1919. a. juunikuu oli erakordne, sest käis Landesveeri sõda, mis pidi lõplikult selgitama eesti-saksa võimusuhted. Kaks päeva enne Võnnu lahingut, mis tõi Eesti vägedele ajaloolise võidu, avaldas H. Keyserling Inglise ajalehes *The Westminster Gazette* oma ilmselt tähtsaima baltipoliitilise manifesti “Balti küsimus”, kus ta tuli rahvusvahelise avalikkuse ees välja ettepanekuga moodustada Eesti ja Läti territooriumil iseseisev ülerahvuslik ehk supranatsionaalne riik (supernational state) Belgia eeskujul, mis oleks sillaks teutooni ja slaavi maailma vahel ning kus areneks välja täiesti uus balti rahvus, mis sulandaks ühte eesti, läti, saksa ja vene elemendi (vt. lisa 1). Keyserlingi tekstis sisaldub ka otsene poliitiline üleskutse Antandile lahendada Balti küsimus n.-ö. iseseisvusena rahvusvahelise kontrolli all, usaldades baltisakslaste ajaloolist mittesaksa-meelsust (see väide ajas osa baltisakslasi eriliselt vihale). Keyserlingi mõte töötab juba sündiva Rahvasteliidu lainel. Artikli teksti oli Keyserling kevadel saatnud märgukirjana Inglise välisministrile Balfourile, kes oli selle edastanud Briti delegatsioonile Pariisi rahuläbirääkimistel, kuid inglased ei võtnud märgukirjast tuld, sest Keyserlingi soovitatud Balti ühisriik pidanuks nende meelest nii või teisiti jääma Saksa mõjusfääri, millest nad ei olnud huvitatud. Ka Läti saadik Londonis, kes avaldas Keyserlingi artikli peale samas ajalehes lugejakirja, oli seisukohal, et ühisbalti riik oleks paratama-

tult endiste “parunite” võimu jätkamine Baltimail.⁵⁰ Juba aprilli lõpul 1919 oli ka Eestimaa rüütelkond esitanud 14-punktilise prantsuskeelse märgukirja Inglise ja Ameerika ametlikele esindajatele, kus soovitati võtta Balti riigid Rahvasteliidu kaitse alla ning muuta nad neutraalseks Belgia ja Šveitsi eeskujul. Ka selle vastuseta jäänud märgukirja olulised ideed olevat V. v. Gruenewaldti teatel formuleerinud H. Keyserling nende kohtumisel novembris 1918.⁵¹ Ent veelgi enam: Keyserlingi enda teatel pakkunud ta Baltikumi “belgiseerimise” plaani K. Pätsile välja juba 1916. a. (tõenäolisem siiski, et 1915. a.), mis eestlaste tollase “ebakindluse” tõttu leidnud ka toetust.⁵²

Keyserlingi ettepanekut lahendada Balti küsimus “iseseisvusena rahvusvahelise kontrolli all” tuleb näha 1919. a. üsna ebatavalise juunikuu sündmuste õiges valguses. Admiral Koltšaki väed olid 1919 kevadel saavutanud suurt sõjalist edu, temas hakati üha enam oletama uue Venemaa ülemvalitsejat ning sisuliselt andsid Antandi riigid sellele staatusele 12. juunil ka tunnustuse. Koltšaki “jagamatu Venemaa” kontseptsioon nägi aga igal juhul ette Balti riikide tagasihaaramise Venemaa koosseisu, olgugi siis et vormiliselt autonoomsete piirkondadena. 17. juunil 1919, päev enne seda, kui Keyserling *The Westminster Gazette*’is Venemaa koosseisu tagasimineku välistab, kõneleb endine duumasaadik Alexander v. Meyendorff baltlaste esindajana Pariisi rahukonverentsi Balti komisjonile, et baltisakslased oma enamuses tahavadki jääda admiral Koltšaki jagamatu Venemaa rüppe.⁵³ Sellel “enamusel” ei olnud küll muud tagatist kui üks Eduard v. Nolcken Koltšakile saadetud lojaalsustunnistus. Aga just sellel taustal on tähtis, kui Keyserling päev hiljem Inglise ajalehes baltisakslasena väidab,

⁴⁹ A. v. Taube. Von Brest-Litovsk bis Libau, lk. 170–203, 229–231. F. v. Stryk oli muuseas 1917. a. teist korda abiellunud krahvitar Keyserlingkiga Kuramaalt.

⁵⁰ W. Lenz jun. Graf Hermann Keyserlings Bemühungen um Englands Beistand in den Jahren 1919/20, lk. 69–71.

⁵¹ Denkschrift des ehem[aligen] Ritterschaftssekretärs von Gruenewaldt; A. v. Taube. Von Brest-Litovsk bis Libau, lk. 205–209.

⁵² H. Keyserling. Sinnbilder aus meinem Leben. – Das Buch der Keyserlinge, lk. 405.

⁵³ E. Laaman. Eesti iseseisvuse sünd, lk 504–506; A. v. Taube. Von Brest-Litovsk bis Libau, lk. 212–218.

et mitte iial ei soostu Balti riigid minema tagasi Venemaa koosseisu, ning pakub alternatiivina välja pigem Rahvasteliidu kontrolliva käe. Landesveeri kaotus Võnnu all paari päeva pärast nullistas kõik Meyendorffi püüdlused, ent asetas veidi muutunud olukorda ka Keyserlingi.

Kuu aega pärast Keyserlingi "Balti küsimuse" ilmutamist, 19. juulil 1919, mil Landesveeri sõda oli eestlaste jaoks võidukalt lõpule viidud, esitas vastav komisjon Asutavale Kogule maaseaduse eelnõu, millele järgnes selle elav arutelu Asutava Kogu istungeil ja ajakirjanduses, aga samuti lääneriikide poliitilistes kulaarides, kuni seadus 10. oktoobril vastu võeti. Sel teravate debattide ajal asus taas aktsiooni ka Keyserling, avaldades 17. septembril 1919 Inglise konservatiivses ajalehes *The Daily Telegraph* pika Eesti agraaroludele pühendatud kriitilise kirjutise "Eesti tulevik. Maaküsimus", mille põhimotiiv on põllumajanduse ning kogu maa laostumine mõisate võõrandamise tagajärjel ja endiste omanike väljavaade jääda õiglaste hüvitisteta.⁵⁴ Ühtlasi mainib Keyserling selles ära metsade armetu laastamise ja puidu mahamüümise võileiva hinna eest. See oli küsimus, mis teda isiklikult puudutas. Oma 1911.–1912. a. maailmareisi, ühtlasi oma filosoofiks-saamise võlgnes ta majanduslikult just Kõnnu mõisa metsale.⁵⁵

Teatavasti seisis baltisakslastele maaküsimuse lahendamisel kõige lähemal Maarahva Liit, kes oli võõrandatud mõisate nn. õiglase hüvitamise poolt ja kuhu ühe liidrina kuulus K. Päts. Maaliit oli ka ainus eesti partei, kes

hääletas – koos baltisakslaste ja kahe kristliku rahvaerakonna esindajaga – 10. oktoobril Asutavas Kogus vastuvõetud maaseaduse vastu; J. Tõnissoni juhitud rahvaerakondlased, kes samuti ei pooldanud radikaalset maareformi, olid septembris valitsuskoalitsioonist välja astunud ja ei võtnud taktikalistel kaalutlustel hääletamisest osa.⁵⁶ K. Päts oli Jaan Poska kõrval baltlaste silmis üldse üks usaldusväärsemaid Eesti poliitikuid, kellega koostöös saavutati mitmeid mõlemale poolele olulisi kokkuleppeid, nii näiteks Balti pataljoni loomine novembris 1918, millele Päts sõjaministrina alla kirjutas koos kolme Saksa Partei saadikuga Asutavas Kogus: juba mainitud G. v. Stackelbergi, Max Bocki ja Harry Kochiga.⁵⁷ Koos H. Kochiga võeti Päts 1930. aastail (Päts 25. oktoobril 1938) muuseum Mustpeade vennaskonna auvennaks, mis oli selle saksa ühingu poolt ainulaadne samm.⁵⁸ 1914.–1915. a. poliitilise autonoomia alase mõttevahetuse päevil Tallinna Teatajas oli Pätsil tekkinud mõningane isiklik suhe ka Keyserlingiga.⁵⁹ Maaseadus võeti teatavasti vastu pahempoolsete parteide redaktsioonis, mis nägi ette kõigi mõisate ja nende inventari võõrandamist (hiljem maksti nende eest teataval määral hüvitisi) ja mis õhutas Keyserlingi edasist tegevust Lääne ajakirjanduses, kus ta nõrdimusest hoolimata oma Balti utoopiast siiski ei loobunud.

1920. a. kevadel-suvel tuli Keyserling kuulsaks, aga siinmail juba varanduse ja aadlitiitlita mehena taas paariks kuuks kodumaale: 9. juunil võõrandati Raikküla, samal kuul kaotati Eestis seisused ja lõpetati rüütelkonna tege-

⁵⁴ H. Keyserling. *Esthonia's Future. The Land Question.* – *The Daily Telegraph* 17. IX 1919. Artikli joonealuse kohaselt olevat see kirjutatud juba aprillis 1919 Tallinnas. Hermann Keyserlingi Arhiivis on säilinud 5-leheküljeline käsikiri "Tõde Eesti kohta", mis on selle artikli tagumine pool (H. Keyserling. *The Truth about Estonia.* – HKN, Mape 195.01).

⁵⁵ B. Linde. Krahv Hermann Keyserling, lk. 465.

⁵⁶ Hääletamistulemusi vt.: Asutava Kogu II istungjärk: Protokollid Nr. 28–97. Tallinn, [1926], vg. 2055–2056; J. Tõnissoni poolt 26. septembril esitatud põhjendusi hääletamisest loobumiseks ja sellele järgnenud teravat arutelu vt. samas vg. 1757–1794. Tõnissoni kõne ja arutelu osaline taastrükk: Jaan Tõnisson Eesti välispoliitikas 1917–1920: Dokumente ja materjale. Koost. H. Arumäe, T. Arumäe. Tallinn, 1993, lk. 200–210. Vt. ka: M. Graf. Parteid Eesti Vabariigis 1918–1934 koos eellooga (1905–1917) ja järeellooga (1934–1940). Tallinn, 2000, lk. 159–162.

⁵⁷ See dokument on publitseeritud lisana raamatus: E. v. Dellingshausen. Kodumaa teenistuses, lk. 240.

⁵⁸ K. Mäeorg. Mustpeade vennaskond aastail 1887–1940. – Tallinna Mustpead: Mustpeade vennaskonna ajaloo ja varadest. Koost. J. Kreem, U. Oolup. Tallinn, 1999, lk. 46.

⁵⁹ Vt.: H. Keyserling. *Sinnbilder aus meinem Leben*, lk. 405; E. Laaman. Konstantin Päts, lk. 71–72; E. Laaman. Eesti iseseisvuse sünn, lk. 65.

vus. Tema "Filosoofi reisiapäevik" oli juba ilmunud kahes trükis, ilmus 1920. a. veel kahes trükis, 1921. a. viiendas, 1922. a. kuuendas ja 1923. a. seitsmendas trükis ning oli kokku oma 50 000 eksemplariga Weimari vabariigi tõeline filosoofiline bestseller, samuti Keyserlingi uue maatamehe-elu materiaalseid aluseid.⁶⁰ Käivitumas oli Tarkuse Kool (ametlik avamine 23. novembril 1920), kuid ennetav teave sellest oli juba kulutulena kodumaale jõudnud. Keyserlingist oli saamas Euroopa filosoofilise seltskonnaelu juhte. Ta viibis Eesti visiidi aegu enamasti ilmselt Raikkülas, kuid elas näiteks juuni lõpul ka Tallinnas, tõenäoliselt ühtlasi selleks, et kohtuda G. Stackelbergiga, kes Keyserlingiga pidevalt konsulteerides pidas Baltisaksa Partei saadikuna Asutavas Kogus 29. juunil maaseadust kritiseeriva kõne, mida Keyserling kasutas hiljem oma Viinis ilmunud kirjutises "Eesti poliitiline tähendus" (vt. lisa 2). Ja mitte ainult seda. 1. juulil saadab Keyserling Raikkülast kirja endisele Inglise välisministrile Balfourile, milles ta räägib G. Stackelbergi avaldusest meie-vormis, lisades selle oma kirjale ja paludes ta üle anda Inglise välisministeeriumile.⁶¹

Samas ajalehenumbris, milles avaldati G. Stackelbergi kõne, ilmus ka Arthur Behrsingi juuni lõpul tehtud intervjuu Toompeal pesit-

seva Keyserlingiga.⁶² Keyserling jutustab, kuidas ta Eestisse saabudes viieks tunniks eeluurimisvanglasse pandi, tema enda ilmselt õige oletuse kohaselt seoses kahe ülalmainitud ingliskeelse artikliga, milles Eesti valitsevad vasakpoolsed jõud olevat näinud riigivaenulikkude "kihutustööd"⁶³ (selle sõna ütleb Keyserling muuseas eesti keeles ning lisab ajakirjaniku vastava küsimuse peale varmalt juurde, et valdab eesti keelt nii sõnas kui ka kirjas täielikult⁶⁴). Ta peab ennast ülal nagu rahvusvaheliste volitustega diplomaatiline lepitaja Euroopast, väidab, et tema Balti uniooni idee on nüüd ka eestlaste hulgas pinda võitmas (viide Pariisis Eestit esindavale Kaarel Robert Pustale), ning annab teada, et on juba oma visiidi alguses lasknud parteiliselt erinevatele Eesti juhtidele sõna saata võimalusest temaga kohtuda, ent seda on kasutanud vaid üksikud. Mujalt võime lugeda, et Keyserling on kokku saanud näiteks peaminister Jaan Tõnissoniga.⁶⁵

Juuli lõpus on Keyserling Saksamaal tagasi ning lubab inglastele jätkata koostöö arendamist eestlastega, seda küll tingimusel, et maaküsimus leiaks õiglase lahenduse. Inglisele on kõigiti nõus Keyserlingi diplomaatilise vahetlusega, keelduvad aga sekkumast maaküsimuse lahendamisse. Augusti lõpul 1920 saadab

⁶⁰ U. Gahlings. Hermann Graf Keyserling, lk. 115.

⁶¹ Kiri on trükitud lisana artiklile: W. Lenz jun. Graf Hermann Keyserlings Bemühungen um Englands Beistand in den Jahren 1919/20, lk. 74–75.

⁶² A. Behrsing. Ein Besuch bei Graf Hermann Keyserling. – Revaler Bote 5. VIII 1920, nr. 143.

⁶³ Selle vangistuse tragikoomiliste kõrvalseikade kohta (teejoomine J. Tõnissoni juures) vt. ka: H. Keyserling. Sinnbilder aus meinem Leben, lk. 406; J. Lintrop. Die Herren von Rayküll, lk. 394. Keyserlingi vangistuse on Oskar Kruus registreerinud oma kirjanduslike anekdootide kogumikus, jättes küll kasutamata selle sisulised puändid (vt.: O. Kruus. Apokriiva lood eesti akadeemilise kirjandusloo juurde. Tallinn, 1983, lk. 85), ning paisutanud juhtumi suureks ka teatmeteostes. Keyserlingi mõnetunnine kinnipidamine ei olnud aga poliitiline mõõdalask, vaid tollases kontekstis peaaegu paratamatu, kui teada, et 18. veebruaril 1919 olid lätlased Liepāja sadamas arreteerinud Keyserlingi kauge hõimlase F. v. Stryki, kes ajas, nagu öeldud, Keyserlingiga sarnaseid riigiasju ja kelle juurest oli leitud sensatsioonilisi dokumente (vt.: A. v. Taube. Von Brest-Litovsk bis Libau, lk. 185–187). Välisministeeriumi arhiivis on asitõenditena säilinud osalised eestikeelsed tõlked Keyserlingi artiklitest "Balti küsimus" ja "Eesti tulevik. Maaküsimus" (ERA, f. 957, n.11, s. 77). Politsei kartoteegis on Keyserlingi kohta tehtud 5. oktoobril 1919 sissekanne "Avaldas ajalehtedes (väljamaal) E.W. vastaseid kirjatükke".

⁶⁴ J. Lintrop jutustab, kuidas noor Keyserling veinilauas oma keeleoskusega kelkides luges eesti keeles peast J. V. v. Scheffeli kangelaslaulu "Teutoburgi lahing" (J. Lintrop. Die Herren von Rayküll, lk. 291–292). Lintropi tsiteeritud kolm salmi (ja lisaks veel üks) on H. Keyserlingi oma käega ja saksa-eesti paralleeltekstina kirja pandud ühel Darmstadtis leiduval paberilehel, millele on lisatud selgituseks, et Keyserling on teinud tõlke aastal 1898 või 1899 (HKN, Mappe 160.01). Sama lehe tagaküljel on Carl v. Seidltzi eestikeelne lühikiri Keyserlingile. 1920 Raplas rongist väljudes olnud Keyserlingi esimesed ja väga baltisakslaslikud sõnad: "Küll on ilus eesti keele kõla." (I. Rahkema. Raikküla mõis. Käskiri 1996, lk. 38. Autori valduses)

⁶⁵ Denkschrift des ehem[aligen] Ritterschaftssekretärs von Gruenewaldt.

Keyserling viimase kirja Balfourile, milles ei varjagi oma pettumust inglaste loodetud abis.⁶⁶ Võitluse teravik suundub saksakeelsesse, hiljem ahtama lugejaringiga ajakirjandusse, mis võiks olla ikkagi märk sedalaadi ponnistuste aeglasest liivajooksmisest. Saksa provintsilehtedes tehakse Keyserlingile vastasrinda hoopis teiselt, poliitilises mõttes paremalt poolt. Mõnes kandvamas kirjutises esineb oma nime nii meeeldi afišeeriv Keyserling nüüd varjunime all. Seegi on ilmselt märk poliitilise Balti tee- ma prestiiži langusest Keyserlingi uues ja üha rahvusvahelisemas elus.

Kohe 1921. a. algul avaldab Keyserling ligi 100 000 tiraažiga ilmuvas nimekas Viini ajalehes Neue Freie Presse Yrjö Leminkainen pseudonüümi all artikli “Eesti poliitiline tähendus” (vt. lisa 2). Selle mustandiks võib lugeda poolteiseleheküljelist käsikirja “Üksteismõistmine baltlaste ja eestlaste vahel?”, mille peaaegu loetamatut keyserlinglikku käekirja on mul aidanud dešifreerida Urmas Oolup Tallinna Linnaarhiivist.⁶⁷ Viinis ilmunud artiklis tehakse komplimente tõusvale eesti rahvale, Eesti olude kriitika keskendatakse aga vasakradikaalsele maaseadusele. Poetatakse sisse eestlaste ja baltlaste ühisrindede idee ning vasaklaste positsioonide teatava nõrgenemise alusel sisendatakse ennatlikult lootust varsti algavast jõudude konsolideerumisest. Selle artikli ajaloolise konteksti hindamisel tuleb silmas pidada ka Eesti riigi arenevaid suhteid ÜRO kunagise eelkäija Rahvasteliiduga.

Rahvasteliit oli käivitunud 1920. a. jaanuaris ning Eesti pidas Asutava Kogu 15. aprilli otsusel plaani selle organisatsiooniga liituda. Eesti esimest sooviavaldust Rahvasteliidu liikmeks saada ei rahuldatud ning 15. detsembril 1920 võttis organisatsiooni täiskogu vastu resolutsiooni, millega soovitati nii Balti riikide-

le kui ka Albaaniale – kui nad peaksid tahtma Rahvasteliitu astuda – võtta tarvitusele abinõusid oma vähemusrahvaste õiguste kaitseks. Võimalik, et sellest otsusest tulenevale sunnile apelleeribki Keyserling oma artiklis, mis muus osas tundub küll juba pool aastat aegunud. Rahvasteliidu põhikirja artikkel 22 võimaldas anda rahvaid, “kes kaasaegse maailma erakordselt rasketes tingimustes end ise veel valitseda ei suuda”, Rahvasteliidu mandaadiga teiste rahvaste eestkoste alla⁶⁸ ning sellele rajanud Eesti suurmaaomanikud teatud lootusi.⁶⁹ Need nn. mandaatmaad olid endised Saksa ja Türgi asumaad Lähis-Idas, Aafrikas ja Okeaanias, ning Eesti sattumine nende kilda – mis poleks olnud sugugi ebaloogiline – oleks ühtlasi tähendanud enda iseseisvusvõimetuks tunnistamist. Juba 17. juunil 1919 tegi USA sõjalise missiooni ülem Balti provintsi-des Warwick Greene ettepaneku allutada Baltikum Inglismaa või USA mandaadile, mille USA rahudelegatsioon Pariisis heaks kiitis; Eesti delegatsiooni sellest väidetavasti ei informeeritud.⁷⁰ Nagu teame, pidas isegi J. Tõnisson teatud ajal Eestile vastuvõetavaks Inglise koloonia või dominiooni seisundit.⁷¹ Kas ka Keyserling mõttes mandaatmaa staatusega mängis, ei ole siiski kindel, sest ta räägib Baltikumist üsna järjekindlalt kui iseseisva riikluse alast – kui ka rahvusvahelise kontrolli all. Mõni aeg võis ju Eesti positsioon ses suhtes ikkagi kõikuv olla, ent 26. jaanuaril 1921 tunnustasid Antandi riigid Eestit *de jure*, ning Eesti valitsus esitas uue palve astuda Rahvasteliidu täieõiguslikuks liikmeks, mis rahuldati 22. septembril 1921, arvestades ka Eesti valitsuse lubadust täita Rahvasteliidu nõudeid vähemuste kaitsel.⁷² Olukord oli taas muutunud ja Keyserling kiire reageerijana tegi sellest järeldused.

⁶⁶ W. Lenz jun. Graf Hermann Keyserlings Bemühungen um Englands Beistand in den Jahren 1919/20, lk. 72–73.

⁶⁷ Verständigung zwischen Balten und Esten? – HKN, Kasten 067.12, nr. 0244.

⁶⁸ Rahvasteliidu põhikiri ühes lisaga. Tallinn, 1927, lk. 18–19.

⁶⁹ A. v. Taube, Von Brest-Litovsk bis Libau, lk. 204.

⁷⁰ P. Vihalem. Eesti kodanlus imperialistide teenistuses (1917–1920). Tallinn, 1960, lk. 373, 396.

⁷¹ Jaan Tõnisson Eesti välispoliitikas 1917–1920, lk. 162.

⁷² N. Kaasik. Rahvasteliit. Tartu, 1933, lk. 22–24; Eesti vastuvõtmine Rahvasteliitu. – Iseseisvusmanifest: Dokumentide kogumik. Koost. E. Mattisen. Tallinn, 1993, lk. 29–33. Baltisaksa seoseid on esile toodud artiklis: V. Made. Eesti ja Rahvasteliit 1918–1925. – Kaks algust: Eesti Vabariik – 1920. ja 1990. aastad. Koost. J. Ant. Tallinn, 1998, lk. 46–72.

Baltlaste tuli

Oktoobri algul 1921 avaldab Berend v. Uexküll ajalehes *Baltische Blätter* Keyserlingi manifesti “Balti ühisrinne”, mille lihtne sõnum mõjub kui dünamiidilaeng (vt. lisa 3). Eesti on Rahvasteliidu liige ja see sunniargument on osaliselt ära langenud; uue supranatsionaalse Baltikumi imperatiiv saab olla kõigi baltlaste ühisrinne – ja üksnes see. Balti ühistöö korraldamise lähteks võetakse baltisakslaste selge ajaloolis-kultuuriline erinevus riigisaksa rahvusest, õigemini küll baltisakslaste ajalooliselt kujunenud oletatav rahvusülesus. Saksa rahvustundest loobumine filosoofilise kosmopolitismi kasuks, seda eriti ajal, mil suur osa sakslasi arvas, et maailm neid vihkab ja nende üle naerab; mil oli löödud majanduslik pind baltisakslaste jalge alt ja nad oma arust omalt maalt just rahvustunnuste alusel olid pagendatud; ajal, mil paljud poliitiliselt juhtivad baltisakslased püüdsid kohaneda oma sõjajahavutav ravitseva ja uut rahvuslikku identsust otsiva Saksamaaga (selsamal 1921. a. sai Hitler Rahvussotsialistliku Partei etteotsa) – see ajas vere keema. Paneme ka tähele, et Keyserling ei ava taktikalistel kaalutlustel selgelt mõiste “baltlane” sisu, kasutades seda nii baltisakslaste traditsioonipärase tähistajana kui ka vihjamisi kõiki Eestis ja Lätis elavaid rahvusi hõlmava mõistena. Aga see vihje, kui ka väga ettevaatlik, on erakordselt tähtis ja tekstis kindlasti olemas, sest just see on Keyserlingi originaalsus E. Stackelbergi kunagise puhtrahvusliku ühisrindidee taustal. Selles osas läheneb Keyserlingi utoopia ühele Baltimail 1870.–1880. aastail levinud liberaalse ideoloogia voolule, mille olen kümne aasta eest ristinud Balti kosmopolitismiks ja mille arendas kõige selgemalt välja Lydia Koidula vend Harry Jannsen, balti kosmopoliit eesti poolelt, “baltlase”-sõna rahvusülene übermõtestaja ning ühisbaltliku enesetunde väärtustaja rahvusliku kuuluvuse ees.⁷³

Keyserling ise end teadlikult sellesse traditsiooni ei aseta, kuid tal on selle kogemus oma isa Leo Keyserlingi (1849–1895) kaudu nii-öelda veres. Nimelt avaldas krahv Leo baltisaksa kõige esinduslikumas väljaandes *Baltische Monatsschrift* täpselt üheainsa viie lehekülje pikkuse kirjutise, mille pealkiri on “Palve meie ajaloolastele” ja mille sisuks üleskutse õpetada eestlastele koolides mitte ainult kitsalt ja fragmentaarselt rahvuslikku (eestlaste) ajalugu, vaid anda ülevaade kõigest maal toimunud, ka sakslaste ja venelaste tegudest. Kodumaa ajaloo aluseks võetakse niisiis nn. maiskondlik, mitte rahvuslik printsiip. L. Keyserling näitab üles üsna head eesti rahvuskultuuri allikate tundmist, vaidleb ühekiilgse “nooreestiliku” ehk C. R. Jakobsoni suuna ja Soome orientatsiooniga eesti hariduses (mööndes ühtlasi ajalehe *Sakala* head taset), peab ülerahvuslikku saksa-läti-eesti saatuseühendust orgaanilisemaks kui uut rahvuslikku eesti-soome ühendust. Just selsamal 1880. a. suvel, mil Hermann sündis, pidas noor H. Jannsen väitluses Jakobsoniga oma ühisbalti ideoloogia esimest loengusarja Eesti Postimehes, ning järgmise aasta märtsis, kui väike Hermann oli 8-kuune, kirjutas tema noor isa Leo otsekui Jannsenile toetuseks: “Me ei ole ju enam siserändajad, kes võõrast rahvast pöörates ja alistades uude paika kolivad. Me kanname endas teadmist, et kuulume eestlaste ja lätlastega kokku, moodustades nendega ühe koosluse. Ei meie pärisrahvaste [unsere Nationalen] keel ega elu-olu ole meile midagi võõrast. [– – –] Ajalooline tõde au sisse seada vastukaaluna tendentslikule, pseudoajaloolisele vaatele [eestlaste muistsest, jakobsonlikust kuldajast], mis aitab ainult vaenu külvata maa erinevate elanike, ühe riigi alamate vahel; meie pärisrahvastele ajaloolisi tõendusi tuua sellest, et kogu nende olevik [Sein], kogu nende tulevik kasvab välja meie ühisest euroopalikust kultuurist – see

⁷³ Saksa-eesti kirjandussuhete tüpologia [2]. – Keel ja Kirjandus 1992, nr. 11, lk. 645–649. H. Jannseni tollane tegevus pole veel õiget eritlemist leidnud ning puuduvad ka uuspublikatsioonid, mistõttu kõige enam teavet tema vaadete kohta annavad ikka veel tsitaadid C. R. Jakobsoni vastukirjutistes, nt.: C. R. Jakobson. Valitud teosed II. Tallinn, 1959, lk. 253–258.

on ajaloolase ülesanne.”⁷⁴ Need sõnad väljendavad H. Keyserlingi kodust kasvumiljööd, neid tuleb ta meelde veel hilisloomingu⁷⁵ ning neist ei ole raske tuletada tema enese vaa-dete eripära. Jakobson muuseas andis L. Keyserlingi üleskutsele talle sagedasti omase esmapilgul põhjendamatult ägeda vastuse. Refereerides esiteks pikalt oma oponenti, nuhtles ta teda seejärel demonstriivselt keisritruus vaimus ja kuulutas, et “Veneriik ja Vene Keisrite arm meile Euroopa kultuura on toonud, aga mitte Baltlased ega nende eraõigused”.⁷⁶ Küllap oli selliste ülepingutuste taga ka kartus, et ühisbalti ideega taotletakse vaid struktuuri “saksa soost mõisnik – eesti soost talupoeg” edasist legaliseerimist. Jakobsoni enda siht oli teatavasti eesti soost mõisnik.

Noorele Hermannile oli ta isa Leo olnud ideoloogiliseks eeskujuks. Tõendi selle kohta, et Hermanni baltluse-idee ei olnud Vana Maailma hukkamisel *ad hoc* kasutusele võetud päästevahend, vaid kodune kaasavara, annab ka üks Hermanni enda 1912. aasta artikkel *Baltische Monatsschriftis*. Esseistlik tekst “Germaani ja romaani kultuur”, mis juhatab sisse ajakirja 1911. a. aastakäigu, ongi vahelüliks L. Keyserlingi ideede ja H. Keyserlingi hilisemate poliitiliste pürgimuste vahel.⁷⁷ Kirjutist märkasid ka nooremad eesti haritlased ning frankofiil Johannes Aavik esitas sellest Eesti Kirjanduses pikema ümberjutustuse, kasutades Keyserlingi vahendina võitluses eestlaste saksastamise ja venestamise pooldajate vastu. Essee lõpposas väidab Keyserling nimelt, et baltisakslased pole ei venelased ega riigisakslased, vaid omaette vahepealne, mitteeksporditav rahvatüüp, kes on fataalselt seotud Balti maakamaraga ning kes mitte ainult venestamisel, vaid ka saksastumisel kaotab paratamatult oma iseloomulikud rahvuslikud tunnused: “Me ei ole mitte väljaveo kaup. [---

] ... meie ei või ei Slaavi tõu raamides ega ka mitte Riigisaksa germansuses endale kahjuta elutseda. [---] Et sellele muaneda, peab ta [baltisakslane] lakkama baltlane olemast...”⁷⁸ Sellest sakslust tõrjuvast baltluse-filosoofiast arendab Keyserling hiljem välja palju üldisema idee konkreetse kultuuri ja konkreetse geograafilise ruumi vastastikusest seotusest (“kultuuri abielust maapinnaga”). Kummaliselt veetleval kombel seguneb siin kosmopolitism tugeva paiksusevaimuga.

Arvatavasti on üksnes käsikirja jäänud H. Keyserlingi ühisrinde-idee pisut pikem väljatöötlus “Meie, baltlased”, kus baltisaksluse ajaloolis-kultuurilist omamentaliteeti põhjendatakse juba pigem juriidilisest põhjuslikkusest lähtudes (vt. lisa 5).

Keyserlingile vastulöögi andmise võttis kõigiti loogiliselt enda peale tema vana vingamees E. Stackelberg, kes oli ju kunagi olnud Balti rahvusliku ühisrinde idee looja ning kelle jaoks ülerahvuslik Balti ühisrinne pidi mõjuma kui otsene väljakutse. Stackelberg esines endiste Venemaa baltlaste ajalehes *Deutsche Post aus dem Osten* 23. oktoobril 1921 üsnagi demagoogilise tiraadiga, tehes panuse solvatud rahvuse aule (vt. lisa 4). Stackelberg kasutab poliitilistel eesmärkidel ära pärast “Filosoofi reisipäevikut” kiiresti klišeestunud ja sageli mitte just väga sõbraliku kujutelma krahv Keyserlingist kui Idamaa targast: tuuma oli ses niipalju, kuivõrd Keyserling oma läbilöögiteosega tööpoolest oli – teise Eesti juurtega kirjaniku Hermann Hesse kõrval – üks India uusavastajaid Saksa ruumis. Ka räägib eesti rahvasuu, et maailmareisilt naasnud krahvi nähtud kummalisi joogaharjutusi sooritamas;⁷⁹ oma Keyserlingi-ainelises näidendis “Maailmareis” (laval 1980) arendab Aigar Vahemetsa selle motiivi peaaegu karikeriva liialduseni.⁸⁰ Ent idamaaliste medi-

⁷⁴ L. Keyserling. Eine Bitte an unsere Historiker. – *Baltische Monatsschrift* 1881, Bd. 28, H. 5, lk. 359. Ka Ea Jansen on näinud selles ajalookreedit sisalduvat “terakest tõtt”. – E. Jansen. Carl Robert Jakobson muutuv asjas: Märkmeld, piirjooni, mõtteid. Tallinn, 1987, lk. 141.

⁷⁵ H. Keyserling. Reise durch die Zeit I, lk. 56.

⁷⁶ Sakala 15. VI 1881, nr. 24. Diskussiooni jätkuks vt. ka: Sakala 27. VI 1881, nr. 26.

⁷⁷ H. Keyserling. Germanische und romanische Kultur. – *Baltische Monatsschrift* 1911, Bd. 71, H. 1, lk. 1–13.

⁷⁸ J. Aavik. Germani ja Romani kultuur. – *Eesti Kirjandus* 1912, nr. 2, lk. 70.

⁷⁹ I. Rahkema. Raikküla mõis, lk. 38.

⁸⁰ Käsikiri Teatri- ja Muusikamuuseumis, nr. 1455/T7.

tatsioonide aurat võimendas Keyserlingi ümber just tol ajal ka asjaolu, et 9.–14. juunil 1921 oli Keyserling Nobeli preemia laureaadi Rabindranath Tagore esimese Saksamaa-visiidi ajal korraldanud Tarkuse Koolis ametliku Tagore-nädala, mis oma teatraalsuse ning suurearvulise ja peenelt valitud osavõtjaskonna tõtu kujuneski bengali poeedi Saksamaal-käigu kõrgpunktiks.⁸¹ Keyserling oli Tagoret kohanud esmakordselt 1912. a. Kalkuttas ning avastanud juba siis temas Targa kui sellise võrdkuju,⁸² neid mõlemat sarnastas tahe leida mitteformaalse akadeemia raames Ida ja Lääne filosoofia ühisalust. Tagorel oli müstilise vägivallatuse-poeedi maine, 1919. a. oli ta protestiks Amritsari veresauna vastu loobunud inglise rüütlititlist. Leppimine ja vägivallatus ei olnud aga tollasel sõjast sündunud Saksamaal populaarsed. Nii näiteks ei ilmunud Tagore-nädala üritustele sinna koos teiste prominentidega kutsutud Thomas Mann, andes Keyserlingile mõista, et ta ei pea suuremat lugu Tagore malbest patsifismist. Keyserling seisis kõigil Tagore-nädala üritustel isikliku saatja, tõlkija ning (Tagore poolt soovitud) mitteformaalse atmosfääri loojana truult bengali poeedi kõrval, teda teenides, ent kahtlemata ka instrumentaliseerides, mis kandis vilja: osa Tagore müstilisest aupaistest langes oma rolli sisse elanud satelliidile.

Just selle kasutab oma poliitilises pamfletis ära Stackelberg, ja seejuures üsna salakavalalt. Salakavalalt seetõttu, et sotsiaalselt ja verbaalselt tollal juba üliaktiivse, vulkaanilise temperamendiga inimesena oli Keyserling kõike muud kui oopiumiuima sukeldunud uneleja. Pangem tähele, kui tugevalt annab Keyserlingi-vastastes süüdistustes tooni ka vana ko-

loniaalne europotsentristlik rassism; Keyserlingi tembeldamine idamaalaseks on eelkõige teravalt ideoloogiline – ja väga populistlik! – süüdistusakt. Keyserling ise kuulus seevastu Aasiast innustunud intellektuaalse vähemuse hulka; teda vaimustasid tollal üldse eelkõige kultuurilised segud ja sünteesid, tundub et ka ebateadliku vastukaaluna oma kunagisele õpetajale, tõulise puhtuse prohvetile ja germaani rassi ülistajale H. S. Chamberlainile, kellega ta oli hiljem tülli läinud. Aastakümneid vestis Keyserling legende oma kuni Tšingis-khaani ulatuvast osalisest mongoli päritolust,⁸³ mida tõestavat tema mongoli löikega – enamasti sellisena ka eksponeeritud! – silmnägu; alles postuumses mälestusteraamatus on ta tõendite puudusel sunnitud legendist loobuma.⁸⁴ Selline avalik üleolek germaanilisest põhjarassi ideaalist oli juba eeldusena ette nähtud kodanlast (ka aadlisoost kodanlast, kellest Keyserling ise kirjutab) “õrritama”.

E. Stackelbergi retooriline tiraad tabas ajavaimu. Ta ei jäänud peitu mitte üksnes vähese levikuga balti pagulaste lehte, vaid teda paljundati ka mitmetes suuremates väljaannetes. Nii on ta ilmunud näiteks 15. novembri Wiesbadener Zeitungis (nr. 428), samuti 20. novembri Allgemeine Zeitung für Mitteldeutschlandis, kus ta tervikkujul toob oma artikli koosseisus ära Paul Krannhals.⁸⁵

6. novembril avaldab Max v. Wulf Baltische Blätteris abstraktsema sisuga mõttearenduse, milles ta natsionalismi tõrjub teesiga kõigi rahvaste rassilisest segapäritolust, tuues nagu Keyserlingki esile ka just baltlaste rahvustevahelise vahendajarolli; artikkel lõpeb tõdemusega Balti ühisrinde vajalikkusest.⁸⁶ Selle kirjutise sabas on ära trükitud 28. oktoobriga

⁸¹ Vt.: M. Kämpchen. Hermann Keyserlings “Tagore-Woche” in der Schule der Weisheit. – Hermann Graf Keyserling und Asien: Beiträge zur Bedeutung Asiens für Keyserling und seine Zeit. Hrsg. U. Gahlings, K. Jork. Biebelsheim, 2000, lk. 182–197.

⁸² H. Keyserling. Das Reisetagebuch eines Philosophen. 6. Aufl. Bd. 1. Darmstadt, 1922, lk. 402–403. Eesti keeles: A. Staël v. Holstein, H. v. Keyserling. India-reisid. Tõlk. M. ja K. Läänemets. (“Loomingu” Raamatukogu” nr. 9–10). Tallinn, 1991, lk. 60.

⁸³ Nende legendide lähteks oli põhiliselt tema isapoolne vanavanaema, neiuna Muravjova, kelle tatari algupära bojaarisugu seostati mongoli valitsejaga (vt.: H. Keyserling. Menschen als Sinnbilder. Darmstadt, 1926, lk. 27).

⁸⁴ H. Keyserling. Reise durch die Zeit I, lk. 38.

⁸⁵ P. Krannhals-Essen. Deutschtum und Graf Keyserling. “Die Schule der Weisheit”. Eine kritische Betrachtung. – Allgemeine Zeitung für Mitteldeutschland 20. XI 1921.

⁸⁶ M. v. Wulf. Nationalismus. – Baltische Blätter 3. XI 1921 (HKN, Mappe 196.10).

Münchenis dateeritud kiri “grupilt noortelt baltlastelt” (Constantin ja Sten v. Stackelberg, Claus ja Oskar v. Kursell, parun Behr, v. Gyldenstubbé), mis tunnustab samuti Keyserlingi põhimõtteid ja keelab E. Stackelbergil edaspidi kõnelda balti kogukonna nimel.⁸⁷ Niisiis tõeline kodusõda Stackelbergide leeris! Sellele noorte meeste kollektiivkirjale annab E. Stackelberg, kes ka ise elab Baieris, üsna taltsalt õiendava vastuse.⁸⁸

Keyserling vastab Stackelbergile 6. novembril ajalehes *Deutsche Post aus dem Osten*.⁸⁹ Ta annab oma oponendile isiksusena hävitava hinnangu (“harimatu”, “enesevalitsuseta”, oma aadelliku “sünniprivileegi minetanu”⁹⁰) ning teatab, et nende teed on igavesti lahknenu juba 1918. a., mil Stackelberg korraldas oma esimese avaliku rünnaku. Keyserling väidab, et just Stackelbergi-taoliste kõiksaksluse (pangermanismi) pooldajate tõttu, kes diskrediteerisid end juba 1918. a. okupatsiooni ajal ja ei olnud valmis kokkuleppeks eestlastega, kaotati Balti kodumaa; et kõiksaksa šovinism ei too iial kaasa midagi head ei Saksamaal ega väljaspool seda (aastal 1921 täpne prohvetlus!). Ta nimetab Stackelbergi baltluse üldtunnustatud vaenlaseks ja väidab ehtkeyserlinglikult, et kodumaa on “alates 1919. a. kuulunud kõigis otsustavates asjades *minu* nõu ja vajanud *minu* toetust, mida ta on ka saanud”, vihjates oma poolametlikele kokkulepetele ja tihedale infovahetusele baltisaksa poliitika juhtfiguuridega Eestis.

Juba samas 6. novembri ajalehenumbris järgneb Keyserlingile vastulöök nimemärgi E.W. all esinevalt autorilt.⁹¹ Tõrjutakse eemale kõik katsed ülerahvusliku ühisrinda loomiseks, rõhutatakse saksa rahvusühtsust kui baltluse kangelasliku püsimise ajaloolist eeldust ja tuuakse appi Carl Schirreni “Liivimaa

vastus” (1869), mis esindavat Keyserlingile vastanduvat ja tõelistele baltlastele omast rahvuslikku mõtteviisi: “Siin Schirren – sääli Keyserling, kõlab loosung! Siin Schirren, vastame meie!” Otseselt selliseid ajaloolisi paralleele küll ei tõmmata, kuid tasub meenutada, et C. Schirreni tagandamist Tartu ülikooli ajalooprofessori kohalt oli pärast tema “Liivimaa vastuse” ilmumist sunnitud nõudma, ja sisuliselt ta maalt pagendama, just H. Keyserlingi vanaisa A. Keyserling, tollal Tartu ülikooli kuraator. Needsamad ajalooliste rollide niidistikud võisid otsesemalt või kaudsemalt mõjustada ka veel 20. sajandi uuspagulaste suhtumisi. Lisada tasub, et Schirreni ja Keyserlingi mõtteviisi vastandamine oli olupoliitilist laadi võte (*à la* Schirren kui venevastane, Keyserling kui venesõbralik), mis muidugi vaatas mööda nende meeste mõtteviisi ühisalusest ajaloolise Balti autonoomia eestkõnelejaina.

Ent juba päev varem, 5. novembril oli E. Stackelberg avaldanud uue kempluskirja “Siin sakslus – seal krahv Keyserling”, sedapuhku palju laiema lugejaskonnaga üldsaksa ajalehes *Rheinisch-Westfälische Zeitung* (anti välja Es-senis).⁹² Siin tehakse Keyserlingist juba programmiselt saksa rahvusluse (*Deutschtum*) sümbolne vaenlasekuju, mis olupoliitiliselt tõi krahvile ka hiljem kaasa palju ebameeldivusi, kuid mis tagantjärele tema isikut muidugi vaid õilistab. Keyserling annab suhteliselt energiavaese, võimalik et toimetuse poolt kärbitud löögi sealsamas 12. novembril, tõrjudes süüdistusi “passivismis” ja “budistlikus nihilismis”, ent sellele järgneb sama pealkirja all taas kohe kolm korda pikem ja ortodokselt rahvuslik seisukohavõtt toimetuse poolt, milles öeldakse otsustav “ei” Keyserlingi esindatud “orientaalsele olemisekultuurile” ning “maailmakodaniklusele”, panemata isegi tä-

⁸⁷ An die Redaktion der “Baltischen Blätter”. – *Baltische Blätter* 3. XI 1921 (HKN, Mappe 196.10).

⁸⁸ An die Schriftleitung der *Baltischen Blätter*. – *Baltische Blätter* 10. XI 1921 (HKN, Mappe 196.10).

⁸⁹ H. Keyserling. Zur Frage der “Baltischen Einheitsfront”.

⁹⁰ Vrd. Stackelberg ise enese kohta oma parimatel eneseiroonilistel hetkedel: “poolõpetlane, veerandametnik, kaheksandikmõisnik ja puruviisi kõike muud” (E. v. Stackelberg-Sutlem. *Ein Leben im baltischen Kampf*, lk. 128).

⁹¹ E. W. Auch eine Antwort. – *Deutsche Post aus dem Osten* 6. XI 1921, nr. 45 (HKN, Mappe 196: 10).

⁹² E. v. Stackelberg. Hier *Deutschtum* – dort Graf Keyserling. – *Rheinisch-Westfälische Zeitung* 5. XI 1921, nr. 941.

hele väites peituvat vastuolu.⁹³ On säilinud toimetuse kiri Keyserlingile 14. novembrist, milles teatatakse 10 autorieksemplari ja diskussiooni varasemate materjalide teeselaatmisest.⁹⁴ Sellest jääb mulje, et nii nagu märksa õnnestunumalt Stackelberg, nii püüdis ka Keyserling, küll väiksema eduga, oma dispuudilõike suure Saksa kella külge panna.

7. novembril jätkab Stackelberg kiiresti igavaks muutuvat vaidlust *Deutsche Post aus dem Osten*,⁹⁵ mõne nädala pärast avaldab sama ajaleht Königsbergist saabunud 18 allkirjaga lühikese paradoksleva seisukohavõtu, milles tooni annavad viis perekond Seraphimi esindajat: me seisame ühisrinde põhjal, kuid oleme ja jääme sakslasteks ning ei tunnusta mingit anatsionaalsust, internatsionaalsust ega supranatsionaalsust, ei Keyserlingi "balti rahvust" ega selle "ülerahvuslikku missiooni".⁹⁶ 8. jaanuaril 1922 deklareerivad 19 isikut A. v. Strandmanni juhtimisel enam-vähem sedasama: "Ka meie pooldame Balti ühisrintet, kui seda kannab vaim, mis võimaldas meie esivanemail saavutada Sigismund Augusti privileegi ning alla kirjutada kapitulatsioonid Peeter Esimesega, ning mis hingestas meie isasid ja meid ennast pealesunnitud võitluses usu, keele, õiguse ja kombekohasuse (Sitte) eest. Sellest vaimust pole krahv Keyserlingi mõttearendustes jälgegi."⁹⁷ Sellele proklamatsioonile järgneb intelligentselt äraootav seisukoht kelleltki Adolf G-lt, kes imestab selle üle, millist paanikat on Keyserlingi väike tekst suutnud külvata balti pagulaskonnas kogu Saksamaal, ning seletab rahustavalt, et Keyserling ei taotle ju muud kui saksa vaimuvalitsust uuendatud kujul.⁹⁸

Juba 10. novembril oli ka *Baltische Blätter* toimetaja Berend v. Uexküll saatnud laiali pooli lepitada püüdva sõnumi, siiski kindla

Keyserlingi toetava tendentsiga ning jultumusega öelda, et Stackelberg kui juht, kes ei arvesta muutunud oludega kodumaal, kuulub minevikku.⁹⁹ Uexkülli arvates on kogu vaidluse aluseks küsimus sellest, kumb meestest saab baltisaksa noorsoo oma mõjuvõimu alla. Darmstadtis arhiivis leidub veel paar anonüümset, juba ajalehe trükikirja laotud Keyserlingi toetavat lühiteksti, mille ilmumise kohta ei oska midagi öelda. Autor peab olema igatahes Keyserlingile lähedal seisnud isik. Ühes artiklist, "Krahv Hermann Keyserling ja baltlased", väidetakse, et Keyserlingi ründavad just need baltlased, kes toetasid omal ajal Saksamaa nii õnnetult läbikukkunud pangermaanilist anastuspoliitikat Ida-Euroopas, ning et uus, euroopalik Saksa idee saab olla just see, mille asja ajab Keyserling; teises, mil nimeks "Prohvet oma isamaal", tuuakse uuesti välja see, et Keyserlingi-vastast põrandalust õonestustööd teevad tema enda endised kodukandimehed, Keyserling aga esindab Saksa välispoliitika Bismarcki-joont, rõhudes Baltikumi kui piiriala rahvusvahelisele missioonile Venemaa ja Saksamaa vahendajana.¹⁰⁰

5. detsembril on E. v. Stackelberg saatnud kirja Eestimaa Rüütelkonna järeloorganisatsioonile Saksamaal, Eestimaa Põlisaadlisse Kuulunute Liidule (*Verband der Angehörigen des Estländischen Stammadels*), mida võib tõlgendada kui taotlust uuesti kokku kutsuda aukohus.¹⁰¹ See taotlus on ilmselt rahuldatud ning Keyserling hakkab selle tarvis tööndusmaterjali koguma. Nii vastavadki talle 1922. a. jaanuaris-veebruaris juba tsiteeritud kirjadega näiteks G. v. Stackelberg, A. Pilar v. Pilchau, E. v. Dellingshausen, V. v. Gruenewaldt; viimane koostab ka pika märgukirja, olles juba 1921. a. lõpul stilistiliselt otsekui Keyserlingi enda käega paberile pannud kait-

⁹³ *Audiatur et altera pars*. – *Rheinisch-Westfälische Zeitung* 12. XI 1921, nr. 965 (HKN, Mappe 196.10).

⁹⁴ HKN, Mappe 195.03.

⁹⁵ E. v. Stackelberg. Zur Frage der "Baltischen Einheitsfront".

⁹⁶ Erklärung gegen Hermann Keyserling. – *Deutsche Post aus dem Osten*, nr. 50 (HKN, Mappe 196.10).

⁹⁷ Zur Frage der "Baltischen Einheitsfront": Erklärung gegen den Artikel des Grafen Hermann Keyserling. – *Deutsche Post aus dem Osten* 8. I. 1922, nr. 2 (HKN, Mappe 196.10).

⁹⁸ Adolf G. Zur Einheitsfront. – *Deutsche Post aus dem Osten* 8. I. 1922, nr. 2 (HKN, Mappe 196.10).

⁹⁹ Zum Artikel: "Die baltische Einheitsfront". – *Baltische Blätter* 10. XI 1921 (HKN, Mappe 196.10).

¹⁰⁰ Graf Hermann Keyserling und die Balten; Der Prophet im eignen Vaterlande. – HKN, Mappe 195.01.

¹⁰¹ E. v. Stackelberg an den Verband der Angehörigen des Estländischen Stammadels 5. XII 1921.

sekõne “Krahv Keyserlingi seisukoht baltluse suhtes”.¹⁰² Et E. Stackelbergi ja tema ringkonna põhiliseks hirmuks paistis ikka veel olevat Keyserlingi võimalik liidriroll Balti poliitika ajamisel, siis laseb Keyserling oma tunnistajatel muu seas ka tõendada, et tal pole kunagi sellist pretensiooni olnud.¹⁰³ Silma torkab see, et kui Keyserlingil oli juhtivate baltisakslaste seas Eestis oma toetajaskond, siis Saksamaale siirdunud mõtlesid toona peamiselt nõnda nagu E. Stackelberg. See paistab välja eriti V. v. Gruenewaldti kirjast, kes räägib Baieri aadli ja kõrgaadli valdavast Stackelbergi-meelsusest ning laiutab lõpetuseks üsna ühemõtteliselt käsi: “Kindlasti pole mul isegi vähimal määral õnnestunud paralüüserida ringlevaid kuulujutte.”¹⁰⁴ Oma mälestustes kirjutab E. Stackelberg ise uhkelt, et ta suutis Keyserlingi kosmopoliitilise ühisrindeidee nurjata kõigis lokaalsetes rühmitistes, kaasaarvatud Berliin.¹⁰⁵

Veebruari alguseks 1922 on tundmatu sisuga laimujutud Keyserlingi kohta, mida Stackelbergi tekstid üles kehtasid, jõudnud ka Darmstadti hertsogilossi ja Tarkuse Kooli. Endise suurhertsogi hoovimarssal ja varandushaldur, ühtlasi Keyserlingi lähim kaastööline Tarkuse Kooli ülesehitamisel, krahv Kuno Hardenberg vahendab kuulujutte Keyserlingist kui järjekindlast bolševistist, ühiskondlikult ja teaduslikult talumatust inimesest, kellega korralik seltskond ei lävi. Hardenberg kurdab, et laimutegevus paistab juba rikkunud olevat ka Tarkuse Kooli mainet, mida on rohkem kui aasta hoolega kujundatud. Ka tema saadab Keyserlingile ametliku teatise, milles kinnitab, et Stackelbergi avalik kiri on ebaõiglaselt kahjustanud Keyserlingi renomeed.¹⁰⁶

Eestimaa Põlisaadlisse Kuulunute Liidus on tüliasja Berliinis aprilli lõpul 1922 arutatud, kusjuures Keyserlingi ennast kohal ei viibinud ning teda esindas arvatavasti V. v. Gruenewaldt. Koosolekul mindi ilmsete teravusteni, sest Baltische Blätter toimetaja B. v. Uexküll esitas E. v. Stackelbergile väljakutse (see lahendati küll rahumeelselt) ning endine Eestimaa Rüütelkonna peamees Dellingshausen “võitles kui lõvi” – temale mitteomase – “peaaegu karjudes” Keyserlingi eest.¹⁰⁷ V. v. Gruenewaldt nimetab nüüd omakorda kogu koosoleku vaimu “bolševistlikuks” (tegemist oli moodsa sõimusõnaga) ning kirjutab Keyserlingile jüripäeval, et Põlisaadlike Liit ei järgi mitte oma juhti Dellingshausenit, vaid E. v. Stackelbergi. Kohapeal viibinud Erich v. Kursell, kes esindas Eestimaa Rüütelkonna kodumaale jäänud osa (mis oli nüüd ümberformeeritud Eestimaa Üldkasulikuks Ühinguks, *Estländischer Gemeinnütziger Verband*), olevat väitnud, et tema organisatsioon on Dellingshauseniga, s.t. ka Keyserlingiga ühisel seisukohal. V. v. Gruenewaldt otsustab rüütelkonna jätkuorganisatsioonist välja astuda, B. v. Uexküll soovib sedasama Keyserlingile,¹⁰⁸ kes mingil ajal nõnda ka teeb.¹⁰⁹ Kogu rüütelkonnakonflikti tragikoomiliseks lõpetuseks soovib V. v. Gruenewaldt Keyserlingile öhtuti “mitte ilma kepi või piitsata, parem veel revolvrata” välja minna, sest Stackelberg ei jätnud kasutamata ühtki “ausat” vahendit Keyserlingi kahjustamiseks!¹¹⁰ Tõesti, nagu Kentuki poiste kaklus kirikumõisa omadega “Kevades” – Eestimaa rüütelkonnas oli veel säilinud 13. sajandi vaimu!

¹⁰² V. v. Gruenewaldt. Graf Keyserlings Stellung zum Baltentum. – HKN, Mappe 195.01.

¹⁰³ Vt. nt. G. v. Stackelberg an H. Keyserling 12. I. 1922.

¹⁰⁴ Aussage des ehemaligen Sekretärs der estländischen Ritterschaft Herrn von Gruenewaldt.

¹⁰⁵ E. v. Stackelberg-Sutlem. Ein Leben im baltischen Kampf, Teil II, lk. 55.

¹⁰⁶ Briefe des Grafen Hardenberg an H. Keyserling, 1.–21. II 1922. – HKN, Mappe 195.03.

¹⁰⁷ B. v. Uexküll. Erinnerungen an Schloß Fickel und die Nachkriegszeit in Berlin und München. – Zwischen Reval und St. Petersburg: Erinnerungen von Estländern aus zwei Jahrhunderten. Hrsg. H. v. Wistinghausen. Weissenhorn, 1993, lk. 172; V. v. Gruenewaldt an H. Keyserling 23. IV 1922.

¹⁰⁸ B. v. Uexküll. Erinnerungen an Schloß Fickel und die Nachkriegszeit in Berlin und München, lk. 172.

¹⁰⁹ Arvatavasti juba 1920. aastate esimesel poolel. Vähemalt 1930. a. seisuga on Keyserling Eestimaa aadlikorporatsiooni koosseisust lahkunud (Genealogisches Handbuch der estländischen Ritterschaft. Bd. 2. Görlitz, s.a., lk. 144).

¹¹⁰ V. v. Gruenewaldt an H. Keyserling 23. IV 1922.

Balti kosmopolitism

Krahv Keyserlingi ja parun Stackelbergi väitlus teadupärast siiski kaklusega ei lõppenud ja ilmselt jahtus baltlaste tüli selleks koraks siitpeale maha. 1922. a. avaldas Keyserling kõneka varjunime Robert Baltenius all ingliskeelse brošüüri “Baltlased Eesti ajaloos”, kus esineb terve kogukonna nimel, püüdes äratada rahvusvahelise avalikkuse tähelepanu nii kodumaale jäänud kui ka pagulusse siirdunud baltisakslaste raske olukorra vastu.¹¹¹ Antakse lühike ja mõnes mõttes trafaretne sakslaste rolli kergitav ülevaade Eesti ajaloost: sakslased töid mahajäänud Eestisse Lääne tsivilisatsiooni hüved ja arendasid eesrindlikult põllumajandust, kusjuures hästi korraldatud agraarses struktuuris ei esinenud antagonismi seisuste vahel; viimast põhjustas alles eestlaste rahvusliku eneseteadvuse kasv, mida baltisaksa omavalitsus oli valmis arvestama uute sotsiaalsete väljundite loomisega, kuid mida Vene keskvoim kasutas teadlikult ära rassivaenu õhutamiseks. Ka toonitab Keyserling sakslaste rolli eesti ja läti rahva hoidmisel slaavlusse uppumise eest ning Balti pataljoni osa Eesti Vabariigi kaitsel, ent vaikib Landesveeri sõjast.¹¹²

Samas leiame loost eht-keyserlinglikku Balti-filosoofiat, mida muidugi ükski normaalne baltlane tollal hästi ei talunud: “Eestis on välja kujunenud kindel baltisaksa tõug, kultuuri poolest tihedalt seotud Saksamaa elanikega, kuid neist ometi mitmeti oluliselt erinev. Isegi tema saksa keel kubiseb häälduslikest ja väljenduslikest iseärasustest¹¹³... ning ajalooline eriareng on esile kutsunud kindlaid

rahvuslikke tunnusjooni, mille poolest tänane baltlane erineb silmatorkaval moel tänasest Saksamaa elanikust.” Ta lisab, et baltisakslased on alati kohanenud oma maa uute valitsejatega ning järelikult ei maksa kahelda selleski, et (*sic!*) “nüüd, mil eesti rahvas on võtnud ülemvõimu oma kätte ning rajanud iseseisva vabariigi, näitavad nad [=baltisakslased] üles samasugust lojaalsust ka uute härraste suhtes”. Kogu mõttekäik päädib taas ebaõiglaselt karmis maaseaduses, millele võrdset olevat ajaloos raske leida: ükski normaalne riik ei kohtlevat üht osa oma kodanikest, mis sedasama riiki on aidanud luua, nii brutaalsel moel, nagu seda Eesti teinud. Brošüüri lõpetab kutsung Rahvasteliidu suunas. Tõepoolest, ehkki Eesti oli tollal juba selle organisatsiooni liige, ei oldud veel sõnastatud lõplikku otsust tema vähemusrahvaste poliitika kohta. Ent 17. septembril 1923 langes seegi tärmin: Rahvasteliit jõudis järeldusele, et Eestis on ka rahvusvähemuste kaitse kindlustatud¹¹⁴ – ning Keyserling võis hakata oma poliitilise Balti-misjoni otsi kokku tõmbama. Siiski kestis ta enda andmetel tihe ja illusiooniderohke kirjavahetus kodumaaga edasi kuni aastani 1925,¹¹⁵ niisiis kuni Raikküla lõpliku, hüvitatud ülevõtmiseni riigi poolt¹¹⁶ ja vähemusrahvaste kultuurautonoomia seaduse vastuvõtmuni, mis lõi uue reeglistatud aluse kogu saksa elule Eestis.

Ent poliitiku taandumine ei tähendanud veel kodaniku ja filosoofi kadu. Juunist augustini 1922 käis Keyserling küll viimast korda koos abikaasaga Eestis ja Raikkülas,¹¹⁷ kuid oli edasi Eesti kodanik – ja oma vaimus selle riigi esindaja – kuni oktoobrini 1931. Al-

¹¹¹ R. Baltenius [= H. Keyserling]. The Balts in the History of Esthonia. Berlin, 1922.

¹¹² Väited laadis, et Balti pataljon olla Vabadussõjas põhiraskust kandnud, olid Saksa poolel üsna tavalised (vt. nt.: G. E. Luiga. Die Agrarreform in Eesti: Ihr Werdegang und ihr Wesen. Helsingfors, 1920, lk. 37). Vastukaaluna sellele vaikisid eestlased, ja seda isegi saksakeelsetes käsitlustes, Balti pataljoni täielikult maha ning rääkisid üksnes Landesveeri sõjast (vt. nt.: H. Kruus. Grundriss der Geschichte des estnischen Volkes. Tartu, 1932, lk. 233–242).

¹¹³ Keyserlingi enda kõnevool oli eriti erutudes olnud nii kiire, nii tugeva baltisaksa aktsendiga ja nii läbipõimitud baltlikest väljendeist, et paljud Tarkuse Kooli seminaridest osavõtjad kurtsid selle raskesti arusaadavuse üle (U. Gahlings. Hermann Graf Keyserling, lk. 225).

¹¹⁴ N. Kaasik. Rahvasteliit, lk. 24.

¹¹⁵ H. Keyserling. Menschen als Sinnbilder, lk. 60.

¹¹⁶ J. Lintrop. Die Herren von Rayküll, lk. 404, 412.

¹¹⁷ Vt. ka: Goedela Gräfin Keyserling, geb. Gräfin Bismarck. – Baltisches Erbe: Fünfundsechzig Beiträge in Berichten und Selbstzeugnissen. Hrsg. E. Thomson. Frankfurt am Main, 1964, lk. 22.

les siis kirjutas ta Eesti peakonsulaati, et jääb Eestile südames küll igavesti truuks, ent on saanud laias maailmas siiski tuntuks pigem saksa vaimu esindajana, mistõttu ta endale ka muus osas üha võõramaks muutuvat Eestit enam hästi esindada ei suuda. Ehkki natsipartei oli Keyserlingile Saksa kodakondsuse andmise vastu, saab kogu neljaliikmeline perekond (ka pojad Manfred ja Arnold) septembris 1931 ikkagi Hesseni vabariigi ja ühtlasi Saksa riigi kodanikeks.¹¹⁸

Oma esimeses ja käsitluslaadilt üsna tuntuvalt Nietzsche "Ecce homo'st" mõjustatud autobiograafias "Ebapiisavuse produktiivsusest" ei lisa Keyserling uusi suuri jooni oma Balti-filosoofiasse. Ta mõõnab nüüd vaid, et Eesti maaseaduse teeb moodsas ajaloos pretseidentuks just see, et see viidi läbi maal, kus puudub bolševistlik taust ja kus eraomandust peetakse üldiselt pühaks. Silma jääb ka väike psühhoanalüütilise kompensatsiooniprintsiibi rakendus, kui Keyserling võtab ette põhjendada oma poliitilist hüperaktiivsust aastail 1919–1926: tema kui oma teadvustatud elus varakult kosmopoliidiks hakanu olevat alateadvuslike tungide kaudu just seetõttu eriti tugevasti seotud oma lapsepõlvemaa Eesti külge.¹¹⁹

Keyserlingi enesekeskset kõrgpaatost ei maksa automaatselt umbusaldada, sest selles on just siiruse tõttu (nagu Nietzschegi) sageli üllatavat läbinägevust. Keyserling paistab lapsepõlves olnud tõeliselt karulik looduslaps, metsaskolaja, ringiuitaja, kes oli lähedane maastike, metsloomade ja -lindudega, isegi iga üksiku Kõnnu kodumetsa puuga ("olen kaasa elanud peaaegu iga [selle metsa] puu kasvamisele"¹²⁰), kel aga inimestega nii-öelda esialgu eriti ei klappinud. Seejärel sai temast kiiresti midagi eelnevale vastandlikku, tohutu amplituudiga euroopalik suhtleja. Aga selleski Balti provintsioludest väliselt lahtikistud elus oli mingit metsinimeslikku, rahmeldavat looduslähedust. Just eespool kirjeldatud kriisiaastad, kui vana

kodupind jalge all kõikuma löi, sundisid Keyserlingi uuesti üles leidma oma sisemusse peitunud baltlast, ning ta jõudis sel teel viimaks fataalsemate enesemääratlusteni kui eales keegi teine baltisaksa kogukonnast. Aastaid kestev mediteeriv süvenemine oma baltlusse, mis Eesti mõisnike enamkonnas viha või nõutust tekitas, annab Keyserlingi kodukandifilosoofiale viimaks suure jõu. Kahtlemata sai temast kokkuvõttes sügavam Baltikumi patrioot, kui seda olid Stackelbergi-taolised elupõlised, kuid poliitiliselt piiratumad omavalitsustege-lased. Keyserlingi sõnad "ma ei usu, et võiks leida teist baltlast, kes oleks oma kitsama kodumaa nii teadlik poeg kui mina"¹²¹ kõlavad edevalt, kuid neid on raske ümber lükata.

Oma Balti-filosoofia kristallisatsioonini esitab Keyserling "Euroopa spektri" (1928) Baltikumi käsitlevas peatükis, mida saab lugeda ka heas eesti tõlkes.¹²² Poliitilised kired on peaaegu taltunud, kuid ühtki kultuurifilosoofilist motiivi pole minetatud. Bolševismi vaatlleb Keyserling nüüd mitte kui vene mõju, vaid kui umbes moodsa Lääne ühiskonna radikaal-demokraatlikku põhja, ning näeb eestlaste järe su toimega maareformis kiiret ja valulist suunavõttu tulevikku. Ent Keyserlingi jaoks oli, on ja jääb Baltikum multikulturalismi taime-lavaks, mis peab ükskord kandma oma kauneimat vilja – uut balti rahvust. Sama pealekõikvalt kui kümme aastat varem toonitab ta Belgia mudeli olulisust Baltikumi jaoks, ning taas on selles mingi iva, kui teada tänase Euroopa koondumist Brüsseli ümber. Geokultuuriliselt ennustab Keyserling Baltikumi üha kasvavat tähtsust uues, ikka veel üha tärkavas Euroopas. Tema mõttekäikudes on mingit sarnasust värskeima Venemaal ilmunud geopoliitika õpiku omadega, kus öeldakse, et "Balti regioonil on erakordne tähtsus kõigi Euroopa riikide jaoks. [– – –] Teatud tingimustel võib see regioon XXI sajandi algul saada rahu ja koostöö genereerijaks kogu Euroopas."¹²³

¹¹⁸ U. Gahlings. Hermann Graf Keyserling, lk. 180, 230–231.

¹¹⁹ H. Keyserling. Menschen als Sinnbilder, lk. 59–60.

¹²⁰ H. Keyserling. Reise durch die Zeit I, lk. 61.

¹²¹ H. Keyserling. Reise durch die Zeit I, lk. 404.

¹²² H. v. Keyserling. Baltikum. Tõlk. K. Läänemets. – Looming 1989, nr. 6, lk. 812–820.

¹²³ N. A. Nartov. Geopolitika. 2. izd. Moskva, 2002, lk. 259.

“Euroopa spektris” esitatu on Keyserlingi kompaktseim Balti-filosoofia kajastus, kuid kaugeltki mitte selle lõpp-punkt. Oma postuumselt avaldatud eluraamatus “Reis läbi aja” (I–III, 1948–1963), mis on ilmsesti Keyserlingi parim teos, on tema Balti-filosoofia premissid imendunud juba maailmatunnetuse süvastruktuuridesse ja saanud aluseks laiahaardelisele kultuurivaatlusele laadis “kultuur tekib vaid seal, kus inimhing astub abiellu spetsiifilise maapinnasega”.¹²⁴ Nagu Keyserlingi puhul tavaline, teritavad ta pilku lähedaste asjade jaoks kaugelt tulnud impulsid, tema naturaalfilosoofilise kulturoloogia osas on selleks olnud eriti Lõuna-Ameerikas kogetud looduselamus (“Lõuna-Ameerika meditatsioonid”, 1932). Seda siinkohal lähemalt tutvustada pole võimalik.

Arved v. Taubert võib pidada Keyserlingi joone ainsaks mõõdukaks jätkajaks baltisaksa ajaloolaste seas,¹²⁵ kuid just tema sõnul jäi H. Keyserling Balti poliitikas autsaideriks ning ei avaldanud mingit mõju oma seisusekaaslastele.¹²⁶ Nagu nägime, ei too selline iseenesest ju kainelt sõnastatud järeldus välja asjade kunagist keerukat telgitagust sisu. Juba Keyserlingi vastu ette võetud rüütelkondlike ja ajakirjanduslike aktsioonide ulatus annab märku, kui suurt ohtu (s.t. võimalikku mõju) temas teatud ajal ja teatud ringkondades nähti. Ja mitte ainult seda. Eriti just hilisemates tolerantsust taotlevates analüüsides püütakse Eestimaa rüütelkonna peamehe Dellingshauseni tegevust kujutada avara multinatsionaalse idee valgusel, millega lähendatakse teda – komplimendi korras! – Keyserlingi omaaegsele mõtteviisile.¹²⁷ Tuleb arvestada, et kõigist Balti ühisriigi kavadest, mis baltisakslaste poolt 1917.–1920. a. ideede võitlusse suunati, oli Keyserlingi oma algusest peale kõige vähem saksakeskne ja provintslikkus *status quo*’d

konserveeriv. Selles nähti ette küll baltisakslaste algset intellektuaalset liidrirolli ja tõenäoline, et saksa keele säilimist ühe riigikeelena, kuid anti endale ka aru, et 20. sajandi riikluses on määrav enamusrahva tahe (seda nimetaski Keyserling uuele ajale omaseks “enamluseks”). Ent kui Keyserling ka oma filosoofiliselt pisut kaugele mineva Balti kosmopolitismiga märkimisväärset toetust ei leidnudki, siis võis tema rühmamiselt rahvusvahelise poliitika kuluaarides olla ometi kümneid kaudseid tagajärgi. Keyserling oli 1910. aastate lõpus ja 1920. aastate alguses baltisaksa poliitika võimsaim poolametlik taustategur Lääne-Euroopas. Nii tundub tal olevat oma “halli kardinali” roll ka näiteks selles, et 1925. a. jõuti Eestis rahvusvähemuste kultuurautonoomia seaduse väljakuulutamiseni – see ei olnud ehk mitte ainult saksa soost Riigikogu saadikute teene.

Keyserling oli kahtlemata autsaider kohaliku baltisaksa poliitika siseringist vaadates, ent võib-olla et tema ainus tõsiselt võetav eestkõneleja rahvusvahelises mastaabis. V. v. Gruenewaldt, kes on end nimetanud Keyserlingi mõtteviisi pooldajaks (Anhängen Ihrer Denkweise),¹²⁸ kirjutab oma apostlikirjas baltisaksa kogukonnale: “Tänase saksluse tee on oma sakslust *mitte* säilitada. [– – –] Säärase hoiakuga Balti küsimuse käsitelul vastandub ta [=Keyserling] kindlasti paljudele meie seast. Kas on meile rohkem kasu *temast* või neist [nii-öelda] kõigutamatutest? Valitsevate jõududega Euroopas on igatahes *temal* meie kõigi seast kõige rohkem sidet. Rääkimata juba prestiižist, mida ta au ja kuulsus meie kõigi üle särada laseb, seda enam, et ta oma baltlust igati rõhutab, meie kõige esindavam isiksus on, ja igal pool, kus ta vaid saab, meie tuleviku eest välja astub. [– – –] Nii mõnelegi meie seast võib tema hoiak tunduda ülepingsutatud. Aga

¹²⁴ Vt.: H. Keyserling. *Reise durch die Zeit II: Abenteuer der Seele*. (Gesammelte Werke, Bd. 2). Darmstadt – Baden-Baden, 1958, lk. 342.

¹²⁵ Vt.: A. Taube. *Landespolitik und Volkwerdung: Betrachtungen zur Entwicklung der nationalen Frage in der Geschichte Estlands*. 2. Aufl. Tallinn, 1937.

¹²⁶ A. Taube. *Nationale Demokratie, sozialistische Arbeiterkommune oder gesamtbaltischer Ständestaat? Das Reifen des Gedankens der estnischen Eigenstaatlichkeit im politischen Kräftespiel der Jahre 1914–1918*. – *Baltische Hefte* 1959/60, lk. 44–45.

¹²⁷ Vt. nt.: *Die Estländische Ritterschaft, ihre Ritterschaftshauptmänner und Landräte*, lk. 145–146.

¹²⁸ *Aussage des ehemaligen Sekretärs der estländischen Ritterschaft Herrn von Gruenewaldt*.

ärgem unustagem: Keyserling on uue kultuuriliikumise pea ja ta esitab kõrgemaid nõudmisi, kui seda enamik meie seast teeb.”¹²⁹

Gruenewaldti jaoks on Keyserling harjumatu, sest ta mõtteviis on liiga uus. Samahästi, ja ehk õigustatumaltki, võiks öelda, et Keyserling oli oma ideedega hiljaks jäänud, ja hetkel ajakohatu. Ta tuleb ülerahvuslikkusega välja kõigist võimalikest kõige ebasobivamal ajal, Euroopa rahvusriikluse agressiivses faasis. Eespool sai tõmmatud kerge võrdlusjoon H. Jannseniga, kes hakkas ühisbaltluse ideoloogiat kuulutama nelikümmend aastat enne Keyserlingi – ja oli juba tollal hiljaksjäänud. Keyserlingi Balti-idee oli tema lapsepõlve utopia, isa poolt õnnelikel aegadel ette unistatud mõte. Samas mööngem Keyserlingi enda fraseoloogiat kasutades, et selle mõtte ebapiisavusel võis olla produktiivseid tagajärgi 1920. aastate Eesti rahvuspoliitikas. Kes võimatut ei taotle, see võimalikku ei saavuta.

LISAD: Hermann Keyserling Balti küsimusest

Lisa 1 Balti küsimus¹

Mis saab Balti provintsidest? Kaks rahvuslikku enamust, lätlased ja eestlased, nõuavad mõlemad täielikku iseseisvust, kuid võib kahelda sellise lahenduse kestvas edus.

Kaks mainitud rahvast ei ole end siiani kunagi ise valitsenud. Nende ärkamine ajaloolisele eksistentsile toimus kahjuks üheaegselt koos Vene revolutsiooniga ning Baltikumi harimata rahvamassid on viimase lagundavast vaimust sel määral mõjustatud ja läbi imbunud, et iseenese ees kaitsetute ja kontrollimatutena on nad valmis kõige jõledamateks eksperimentideks. Nende juhid on kahtlemata intelligentsed, väljaõpinud ja heausksed, ehkki oma ideedelt üliiradikaalsed, nagu see tavaline vastärganud rahvaste juures. Kuid neid on vähe; haritud kiht on liiga õhuke, et sellele toetuda, ja niisiis sõltuvad nad

täielikult rahvamasside suvast, seal aga kuulatakse kõige meelsamini neid, kes kõige rohkem lubavad. Ei ole seal veel siimaani aru saadud, et poliitika on kunst saavutada võimalikku; ei teata midagi majandusest, ei mõisteta tegelikult programme, millega nõus ollakse, ja nõnda siis juhtuski, et rikkad talupojad andsid oma hääle bolševike kandidaatidele. Mõõdukas bolševism on õieti ainus süsteem, millel on otsest külgetõmmet lätlaste ja eestlaste rõhuva enamuse jaoks. Eesti Asutava Kogu valimistel saavutasid 40 protsendiga võidu sotsiaaldemokraadid (nende vasteks on Saksa Sotsialistliku Partei sõltumatud vasakpoolsed) ja 30 protsendiga tööerakondlased, kes kutsuvad end kodanlikuks parteiks, ent on programmilt vägagi bolševistlikud. Lätis on või võiks asi olla veelgi hullem. Õudsed sündmused Riias, kus suurem osa kodanlasi lasti maha või siis surra külma ja nälja kätte, olid mahitatud pigem kohalike kui vene terroristide poolt.² Juhid ei suuda rahvamasse ohjeldada, nad peavad oma positsioonide kindlustamiseks üleliia lubadusi andma, aga täidetud lubadused, ükskõik kui ekstravagantsed nad ka poleks, ei rahulda kunagi kedagi. Ei ole liialdus öelda, et enamus Balti provintside vaestest, kes on Vene revolutsiooni vaimust nakatatud, on kaotanud igasuguse respekti eraomanduse ja indiviidi õiguste ees.

Seetõttu on selge, et Balti provintside elanikke ei saa veel niipeagi jätta üksnes iseenda hoolde. Juhul kui Versailles otsustab Eesti ja Läti püsijäämise kasuks, on hädavajalik kehtestada nende ebakindlate riikide üle Liitlaste või Rahvasteliidu vahetu kontroll, nõudes neilt enne nende tunnustamist mõnede üldiste põhimõtete omaksvõttu, nagu näiteks eraomandi puutumatus, kõigi kodanike võrdsus, või põhiseadus, mis välistaks bolševistlikud eksperimentid. Peaks näiteks eestlastel või lätlastel lubatama eksproprieerida suurmaaomandused ilma hüvitisi maksmata, siis ei oleks seal kapitalil niipeagi mingit asu, sest igasugune õiglus ja kõik õigused oleksid juurteni välja kistud. See, et Baltikumi laiad massid ei ole ilmselgelt veel valmis iseenast valitsema, annab trumbid neile, kes tahavad suunata Balti provintse tagasi Venemaa alla. Selle lahenduse poolt kõnelevad mitmed, ja eriti majanduslikud argumendid. Kuid ometi oleks see väga ebasoovitav, sest see oleks vastuolus

¹²⁹ V. v. Gruenewaldt. Graf Keyserlings Stellung zum Baltentum.

¹ H. A. Keyserling. The Baltic Problem. – The Westminster Gazette (London) 18. VI 1919.

² Vihje Punaarmee poolt okupeeritud Riiale 3. I 1919 – 22. V 1919, kus 8000 inimest suri nälga ning mitusada võeti pantvangi, kusjuures osa neist hukati (Deutsche Geschichte im Osten Europas: Baltische Länder. Hrsg. G. v. Pistohlkors. Berlin, 1994, lk. 468).